RES HUMANITARIAE XXXIII, 2025, 18–61; ISSN 1822-7708 (Print), ISSN 2538-922X (Online)
DOI: http://dx.doi.org/10.15181/rh.v33i0.2739

Darius Petkūnas – docentas, humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, Klaipėdos universiteto Jono Pauliaus II krikščioniškųjų studijų centro vyresnysis mokslo darbuotojas; Helsinkio universiteto teologijos docentas
Moksliniai interesai: Baltijos šalių, Prūsijos ir Rusijos Liuteronų Bažnyčios istorija, teologija ir liturgija, Bažnyčios poveikis kultūrai, senosios krikščioniškos literatūros baltų kalbomis tyrimai
El. paštas: darius.petkunas@ku.lt
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3943-6245

Darius Petkūnas – associate professor, PhD in humanities, senior research fellow at the John Paul II Centre for Christian Studies, Klaipėda University; associate professor of theology, University of Helsinki
Research interests: history, theology, and the liturgy of the Lutheran churches in the Baltic countries, Prussia and the Russian Empire, the influence of the Church on culture, studies of old Christian literature in the Baltic languages.
E-mail: darius.petkunas@ku.lt
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3943-6245

Darius Petkūnas
Klaipėdos universitetas, Helsinkio universitetas

KRISTIJONAS DONELAITIS IR TOLMINKIEMIO PARAPIJA LIUTERONŲ KUNIGO ŽVILGSNIU

Anotacija
Straipsnyje aprašoma kunigo Kristijono Donelaičio ganytojiška veikla ir Tolminkiemio parapijos gyvenimas jo dvasinės tarnystės laikotarpiu. Aptariamas Donelaičio kelias į kunigus, tautinė parapijos sudėtis ir lietuvininkų skaičiaus mažėjimo priežastys, klebono inicijuoti statybos projektai, sukrėtimai, patirti Septynerių metų karo laikotarpiu, dvasininko palikti įrašai metrikų knygose, parapijos liturginis gyvenimas, pietistinis klebono nusistatymas, Bažnyčiai nepalanki žemės separacijos byla, vėlesnių parapijos dvasininkų nuomonė apie jų pirmtaką. Autorius mano, kad „Metų“ kaimas – tai Tolminkiemio parapijos lietuviškas kaimas, kokį kunigas regėjo bendraudamas su parapijiečiais lietuvininkais.
PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Donelaitis, Tolminkiemio parapija, Liuteronų bažnyčia.

Abstract
The article describes the pastoral duties of Pastor Kristijonas Donelaitis, and aspects in the life of the Tolminkiemis parish during his ministry. It examines Donelaitis' path to the priesthood, the ethnic composition of his parish and the reasons for the decline in the number of Lithuanians, the construction projects initiated by the pastor, difficulties encountered during the Seven Years' War, the entries made by the pastor in the church records, the liturgical life of the congregation, the pastor's attitude towards Pietism, the case of land separation that was disadvantageous to the Church, and the opinions of later parish clergy about their predecessor. The author suggests that

the village of *Metai* is a Lithuanian village in the parish of Tolminkiemis, as the pastor saw it in his interactions with his Lithuanian parishioners.
KEY WORDS: Donelaitis, Tolminkiemis parish, Lutheran Church.

DOI: http://dx.doi.org/10.15181/rh.v33i0.2739

Įvadas

Kristijonas Donelaitis į istoriją įėjo kaip pasaulietinės, arba grožinės, lietuvių literatūros pradininkas. Iki jo visi tekstai lietuvių kalba Prūsų Lietuvoje, išskyrus kelis žodynus, gramatikas, karaliaus potvarkių ir Ezopo pasakėčių vertimus[1], buvo vien religinio pobūdžio. Savo garsiąja poema „Metai“ Donelaitis davė pradžią pasaulietinei lietuvių literatūrai. Vis dėlto Donelaitis pirmiausia buvo kunigas, rūpinęsis savo parapijiečių sielų išganymu, o tik tada poetas. „Viešpatie Jėzau, tu didysis nupuolusių žmonių Ganytojau, aš noriu būti ganytoju ir avinėliu. Ganytoju man patikėtos parapijos, bet avinėliu tavo ganomoje bandoje“ (Donelaitis 1977, 533), – rašė jis krikšto metrikų knygoje, kai tapo Tolminkiemio klebonu. Jo poezijoje gausu religinių motyvų, religinės pasaulėžiūros, ji persunkta jo lietuviškai kalbančių parapijiečių gyvenimo tikrovės. Visa tai skatina į poetą žvelgti kaip į kunigą, labiau pažinti jo dvasinę tarnystę, Tolminkiemio parapijos gyvenimą, religinę to laikotarpio aplinką.

Iki Leipcigo universiteto profesoriaus Franco Oskaro Tecnerio (Franz Oscar Tetzner) publikuotų šaltinių apie Donelaitį kaip apie kunigą mažai buvo žinoma. Liudvikas Rėza, kuris pirmasis publikavo jo kūrinius, pateikė nedaug žinių apie jo dvasinę tarnystę. Augustas Šleicheris (August Schleicher) ir Georgas Heinrichas Ferdinandas Neselmanas (Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann), kurie taip pat publikavo Donelaičio eiles, atkartojo tas pačias biografijos detales. Platesnių žinių apie Donelaitį iš Tolminkiemio parapijos archyvo pateikė Liudvikas Passargė (Ludwig Passarge), tačiau gausiausią archyvinę medžiagą apie Tolminkiemio kunigą 1893–1914 m. paskelbė žymiausias jo biografas, Leipcigo universiteto profesorius Tecneris. Jo publikuoti šaltiniai leidžia pažinti Donelaitį kaip kunigą, jo dvasinę veiklą, pagrindinius iššūkius, su kuriais jis susidūrė tarnaudamas Tolminkiemyje.

Nepaisant XX a. lietuvių ir vokiečių tyrinėtojų indėlio, donelaitikos tema nėra išsisėmusi[2]. Lieka neatsakytų klausimų, ypač apie Tolminkiemio parapijos

[1] Pirmoji grožinės literatūros knyga lietuvių kalba yra 1706 m. Jono Šulco (Johann Schultz) verstos ir publikuotos Ezopo pasakėčios, tačiau šis leidinys nėra originalus lietuviškas kūrinys.

[2] Straipsnio autorius donelaitikos tema parengė keletą publikacijų, tarp jų: Poema „Metai – pamokslų rinkinys? (1998 m.); Kunigo Kristijono Donelaičio ganytojiška veikla, teologiniai motyvai „Metuose“ bei kitame rašytiniame palikime (2005 m.); *Rytų Prūsijos liuteronų liturginė tradicija ir lietuviškoji jos raiška Reformacijos ir Donelaičio laikų agendose* (2012 m.); *Kristijono Donelaičio laikotarpio Prūsijos lietuvių liuteronų giesmės ir jų teologija* (2014 m.).

gyvenimą. Kokią parapijos dalį Donelaičio tarnystės laikotarpiu sudarė lietuviai?[3] Kas paskatino staigų lietuvininkų skaičiaus mažėjimą XIX a. pirmojoje pusėje, dėl ko 1856 m. buvo nutrauktos pamaldos lietuvių kalba, nors intensyvi germanizacija prasidėjo tik kanclerio Oto fon Bismarko (Otto von Bismarck) laikotarpiu? Koks buvo liturginis parapijos gyvenimas ir kokia buvo pamaldų struktūra? Kiek pagrįsti yra vėlesnio Tolminkiemio klebono Kristijono Benedikto Lovino (Christian Benedict Lovin) teiginiai, esą Donelaitis nesirūpino nei savo šeimyna, nei parapijos ūkio reikalais? Gilinantis į temą, klausimų kyla daugiau.

Tyrimo tikslas ir **uždaviniai**. Šiuo straipsniu siekiama aptarti Donelaičio ganytojišką veiklą Tolminkiemio parapijos kontekste, labiau kreipiant dėmesį į mažiau tirtus jo dvasinės veiklos ir parapijos gyvenimo aspektus. **Darbo naujumas**: kadangi sąsajos tarp „Metų“ ir parapijos lietuvininkų religinio bei socialinio gyvenimo yra akivaizdžios, darbe cituojamos temai aktualios poemos vietos. Straipsnis paremtas publikuota archyvine medžiaga ir XIX–XX a. darbais, ypač vokiečių tyrinėtojų. Tyrimo metu taikyti aprašomasis, apibendrinamasis, lyginamosios ir istorinės analizės bei sintezės **metodai**.

Pasirengimas kunigystei

Žirgupėnų valsčiaus Lazdynėlių kaimas, kuriame gimė Donelaitis, priklausė Gumbinės parapijai. Jis tikriausiai buvo pakrikštytas Gumbinės bažnyčioje, kurią 1709–1724 m. aptarnavo klebonas Kristupas Rebentišas (Christoph Rebentisch) (Moeller 1968, 50). Poeto šeima buvo grynai lietuviška. Jo tėvas Kristupas Donelaitis buvo laisvasis valstietis. Kaip kulmiškiui, jam nereikėjo vykdyti baudžiavos prievolių. Šeima išliko gyva pragaištingo maro laikotarpiu, kuris siautė Prūsijoje 1709–1711 m. Tėvas mirė, kai Kristijonas buvo dar vaikas. Našlė liko su septyniais vaikais, todėl ir šiaip ne itin turtingai gyvenusi šeima labai suvargo. Motina nenuilstamai triūsė, jos dėka Kristijonas buvo išleistas į mokslus.

Studijoms Karaliaučiaus Katedros mokykloje neužteko parapinės mokyklos išsilavinimo. „Nežinoma, ar nuoseklų išsilavinimą jis gavo Įsrutyje, kur klestėjo puiki mokykla, ar Tilžėje, kur markgrafo Albrechto įsteigta vadinamoji kunigaikštiškoji mokykla traukė mokslų ragavusius asmenis“, – rašo Rėza (Rėza 2014, 125). Galbūt išsilavinimą jis įgijo Tilžėje, nes ten tuo metu lietuvininkų bažnyčios precentoriaus pareigas ėjo Jonas Donalitius – Donelaičio senelio brolio Jono Donalitijaus, Didlaukių (1686–1699) ir Viliūnų (1699–1704) parapijų klebono, sūnus (Donalies 2002, 217).

[3] Vienur Tecneris teigia, kad Tolminkiemio parapija turėjo 3 000 narių, kurių trečdalį sudarė lietuvininkai, kitur – 4 000, iš kurių tik ketvirtadalis buvo lietuvininkai (Tecneris 2002a, 101; Tecneris 2002d, 121).

Po parengiamųjų studijų Kristijonas išvyko į Karaliaučių, kur tęsė mokslus Katedros mokykloje Knypavoje – miesto kvartale Priegliaus upės saloje. Gyveno mokyklos neturtėlių namuose. Kaip ir kiti neturtingi vaikai, jis turėjo giedoti bažnyčios chore, lydėti į kapines mirusiuosius, dalyvauti kitose apeigose.

Baigęs Knypavos mokyklą 1736 m. rugsėjo 27 d., Donelaitis įsimatrikuliavo Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultete. Pasirinkti dvasininko kelią jį galbūt paskatino Žirgupėnų parapijos, kuriai nuo 1725 m. priklausė Donelaičių šeima, klebonas Frydrichas Rozenbergas (Friedrich Rosenberg). Tokioms studijoms jį įkvėpti galėjo ir jo senelio brolio kun. Jono Donalitijaus ganytojiška tarnystė ar minėtas Tilžės lietuvininkų bažnyčios precentorius Jonas Donalitijus.

Studijuodamas universitete jis vertėsi vargingai. „Būdami neturtingi studentai, valgėme bendroje valgykloje“ (Donelaitis 2022a, 35). Gyveno jis senojoje *Collegium Albertinum* kartu su studijų draugu Johanu Frydrichu Šperberiu (Johann Friedrich Sperber), būsimuoju Tolminkiemio precentoriumi. Jo brolio duktė sako, kad jis „pats pasakojęsis, kad ten jis gavęs labai vargingai verstis, nes vieną kartą, išsekintas alkio, net nualpęs“ (Schleicheris 2002, 47). Donelaitis vėliau pažymėjo, kad studijų metu tapo hipochondriku.

Prūsijoje tuo metu administracinėmis priemonėmis buvo diegiamas pietizmas. Karalius Frydrichas Vilhelmas I (Friedrich Wilhelm I) buvo reformatas, tačiau liuteroniško pietizmo judėjimas jam buvo naudingas silpninant liuteroniškąją ortodoksiją ir mažinant išorinius skirtumus tarp liuteronų ir reformatų. Halės pietistai teigė, kad išorinis Dievo garbinimas yra *adiafora*, o kai kurios ceremonijos bevertės. Vadovaudamasis jų motyvais, monarchas šalino iš liuteronų bažnyčių „katalikybės liekanas“: lotynų kalbą pamaldose, liturginių tekstų giedojimą, liturginius rūbus ir kitus teologiškai neutralius dalykus (*adiafora*). 1729 m. kovo 25 d. karaliaus potvarkis skelbė, kad teologijos studentai privalo studijuoti pietistinio Halės universiteto Teologijos fakultete. Donelaičiui į Halę vykti jau nebereikėjo, nes 1736 m. sausio 8 d. monarchas atšaukė šį potvarkį. Universitete Donelaitis klausė pietistų profesorių Franco Alberto Šulco (Franz Albert Schultz), Danieliaus Saltenijaus (Daniel Salthenius), Johano Davido Kypkės (Johann David Kypke), Danieliaus Heinricho Arnolto (Daniel Heinrich Arnoldt) ir bene vienintelio fakultete likusio liuteroniškosios ortodoksijos išpažinėjo Johano Jakobo Kvanto (Johann Jacob Quandt) paskaitų. Nuo Katedros mokyklos laikų gyvendamas pietistinėje atmosferoje jis tapo šios teologinės krypties išpažinėju.

Donelaitis taip pat lankė 1718 m. Karaliaučiaus universitete įsteigtą Lietuvių kalbos seminarą, kur, kaip rašė Rėza, jis galėjo „sistemingai gramatiškai lavinti gimtąją kalbą“ (Rėza 2014, 126). Seminarui tada vadovavo žymusis pietistas prof. F. A. Šulcas. Lietuvių kalbos žinių jame gavo ar gilino būsimieji mokytojai,

kunigai ir kiti tarnautojai, kurie siekė tarnystės Lietuvos provincijoje (*Provinz Litauen*).

Baigę mokslus, teologijos studentai ne iš karto būdavo šventinami į kunigus. Pradžioje jie buvo skiriami į parapijas precentoriais. Toji tarnystė apėmė gana plačias atsakomybes. Precentorius mokytojavo prie bažnyčios veikiančioje mokykloje, vargonavo, ėjo kantoriaus pareigas, vadovavo mokinių chorui, o kunigui išvykus arba susirgus, sakydavo pamokslus, krikštydavo ir laidodavo.

Tolminkiemio parapija ankstyvuoju Donelaičio tarnystės laikotarpiu

Baigęs universitetą 1740 m. liepos pabaigoje, Donelaitis gavo precentoriaus vietą Stalupėnuose, o 1742 m. mirus mokyklos vedėjui Gerichui, vadovavo šiai mokyklai. 1743 m. Tolminkiemio klebonas Johanas Frydrichas fon Esenas (Johann Friedrich von Essen) išvyko aptarnauti Plybiškių parapijos. Atsilaisvinus kunigo vietai, tuometis Tolminkiemio precentorius Šperberis, senas Donelaičio bičiulis, bažnyčios vadovybei rekomendavo jį skirti Tolminkiemio kunigu. „Kai gavau kunigo paskyrimą, jis mane parsivežė iš Stalupėnų į Tolminkiemį“, – rašė Donelaitis (Donelaitis 2022a, 25).

Klebono skyrimui turėjo pritarti bažnyčios patronas. 1640 m. ataskaitose rašoma, kad Tolminkiemio parapijos „*jus patronatus* priklauso jo šviesybei Brandenburgo kurfiurstui (elektoriui). Prūsijai tapus karalyste, patronato teisė priklausė „Jo Karališkajai Malonybei“, – teigia 1779 m. vizitacijos protokolas (Freybergas 2002, 161; Tecneris 2002d, 119). Kurfiurstui pritarus, 1743 m. spalio 25 d. potvarkiu aptarnauti šią parapiją Donelaitį paskyrė Etatų ministerija Karaliaučiuje, kuravusi ūkio, finansų, religijos ir švietimo reikalus (Rėza 2014, 126, 55 išn.).

Savo įpėdiniui Donelaitis rašė:

> *<...> 1743 prieš Sekmines buvau paskirtas į laisvą vietą Tolminkiemyje. Gailėdamasis mokinių likau Stalupėnuose iki atostogų, o pirmąją atostogų dieną išvykau į Karaliaučių. Spalio 17 d. mane egzaminavo; 21 d. įšventino; lapkričio 24 d., 24-ą sekmadienį po Šv. Trejybės šventės, buvau įvesdintas Tolminkiemyje; pirmą advento sekmadienį pradėjau eiti savo pareigas senojoje bažnyčioje* (Donelaitis 2022a, 35).

Į klebono pareigas jį įvedė Įsruties vyriausiasis kunigas (vok. *Ertzpriester*) Benediktas Frydrichas Hanas (Benedict Friedrich Hahn)[4].

[4] Tą dieną į Krikšto metrikų knygą Donelaitis įrašė šią maldą: „Viešpatie Jėzau, tu didysis nupuolusių žmonių Ganytojau, aš noriu būti ganytoju ir avinėliu. Ganytoju man patikėtos parapijos, bet avinėliu tavo ganomoje kaimenėje. Prisipažįstu, kad mano jėgos silpnos, bet aš taip pat žinau, kad tu esi pakankamai stiprus ir mielai savo stiprybe pagelbėsi silpnajam. To aš maldavau

Tolminkiemio parapija pragyvenimo atžvilgiu nebuvo patraukli. „Tarnyba palyginti prasta, – rašė Donelaitis, turėdamas mintyje menkas pajamas iš žemės darbų, atlyginimą ir atsitiktines pajamas už apeigas (Donelaitis 1977, 426). – Visi mano pirmtakai stengėsi kuo greičiau išvykti iš Tolminkiemio, tačiau aš pasilikau visam laikui“ (Donelaitis 2022b, 83). 1775 m. Gumbinės karo ir domenų rūmams jis rašė: „Klebono alga jau ir taip yra tokia vargana, kad aš net neturėdamas vaikų iš jos vos ne vos pragyvenu“ (Donelaitis 2022b, 97).

1744 m. jis vedė Stalupėnų mokyklos vedėjo Gericho našlę Aną Reginą Olefant (Ohlefant), su kuria susipažino ten precentoriaudamas (Rėza 2014, 21, 11 išn.). Vaikų jie nesusilaukė, tačiau ne kartą Donelaitis yra sakęs, kad dėl to neliūdi. „Suėjo penkeri metai, kai buvau vedęs ir neturėjau vaikų, – rašė jis 1749 m. – Mano įpėdini, patikėk manimi, kai aš jau po žeme gulėsiu, kad tuo džiaugiausi. Ar iš kunigų vaikų neturime nelaimingų pavyzdžių? Bet dėl ko taip atsitinka?“ (Donelaitis 1977, 535).

Tautinė parapijos sudėtis

Kadaise buvusi grynai lietuviška, Tolminkiemio parapija Donelaičio laikais buvo dvitautė. 1709–1711 m. praūžus Didžiajam marui, kai kurie Lietuvos provincijos regionai neteko apie 50 proc. gyventojų. Daugelis ūkių stovėjo tušti, todėl karalius Frydrichas Vilhelmas I dėjo daug pastangų ekonomiškai atkurti kraštą (pranc. *Retablissement*). Į ištuštėjusias sodybas jis kvietė gyventojus iš Šveicarijos ir įvairių Vokietijos regionų.

Naujakuriai išpažino liuteronų arba reformatų tikėjimą. Dauguma jų buvo liuteronai. 1722 m. jie atvyko iš Magdeburgo ir Halberštato, Bairoito, Viurtembergo ir kitų Vokietijos kraštų (Beheim-Schwarzbach 1879, 22). 1732 m. karalius apgyvendino 15 508 išeivius iš Austrijos Zalcburgo provincijos (Beheim-Schwarzbach 1879, 132). Tėvynę jie buvo priversti palikti po to, kai 1731 m. spalio 31 d. princas – arkivyskupas Leopoldas Antonas fon Firmianas (Leopold Anton von Firmian) – išleido ediktą, kuriuo įsakė liuteronams ir reformatams per aštuonias dienas palikti Zalcburgą arba priimti Romos katalikų tikybą[5].

tave šiandien. Mano Išganytojau, teišsipildo viskas. Taip pat maloniai iškląsyk, ko visa parapija už mane prašė, ir leisk, kad ateityje visuose savo veiksmuose jausčiau, jog šiandien tu visus savo vaikų dūsavimus išgirdai. Dabar amen, aš einu tenai, kur tu mane šiandien pasiuntei. Eik su manimi, amen“ (Donelaitis 1977, 533).

[5] Ediktą publikavo Beheim-Schwarzbachas (žr. Beheim-Schwarzbach 1879, 358–368). XIX–XX a. istoriografijoje naujakuriai vadinami kolonistais. Šis teiginys zalcburgiečių atžvilgiu skamba gana šiurkščiai, nes jie buvo panašesni į prieglobsčio prašytojus, o ne į kolonistus. Be to, kažin ar galima kolonistais vadinti asmenis, kurie atvyko ne iš užsienio, o iš Prūsijos Magdeburgo ir Halberštato teritorijų. Krašto apgyvendinimą detaliai tyręs Beheim-Schwarzbachas teigia, kad vis dėlto toks įvardijimas yra teisingas. „Mums išlieka autoritetingas apibrėžimas: kolonistas yra atvykėlis iš svetimų kraštų, net iš kitos atokios [Prūsijos] provincijos, jei pasinau-

Tolminkiemio valsčiuje šalia marą pergyvenusių 55 lietuvininkų šeimų tada įsikūrė 11 zalcburgiečių šeimų ir 92 šeimos iš kitų Vokietijos žemių. Dalis naujakurių išpažino reformatų tikybą. Penkios šeimos atvyko iš kalvinistinių Pfalco (*Pfalz*) ir Nasau (*Nassau*) ir regionų (Beheim-Schwarzbach 1879, 293).

Po krašto kolonizacijos daugelyje Lietuvos provincijos parapijų ėmė dominuoti vokiečiai. 1818 m. Rėza pasikeitusią demografinę situaciją apibūdino taip:

> *Kai kuriose vietovėse gyvena beveik vien kolonistai, kitur įsiterpę tik pavieniai vokiečių kaimai. Pavyzdžiui, Štriopkės kaime netoli Darkiemio gyvena kolonistai iš Halberštato. Sielininkų kaimai Klein- und Groß- Nassauen pavadinti nuo čia atsikrausčiusių nasaviečių. Kitose apylinkėse – Jurbarko, Gerskulių, Grumbkovaičių, Katniavos, Kiautų ir kt. – įsikūrę daugiausia zalcburgiečiai, jų į Lietuvą atkeliavo apie 10 000 asmenų*[6]*. <…> Be šitų kolonistų, įvairiose vietovėse buvo įkurdinti desaviečiai, anhaltiečiai, viurtenbergiečiai, čekai, šveicarai ir prancūzai* (Rėza 2014, 222).

Tikslus Tolminkiemio parapijos narių skaičius po krašto kolonizacijos nėra žinomas. 1896 m. Tecneris teigė, kad 1757 m. Tolminkiemio parapiją sudarė 3 000 narių, iš kurių 1 000 buvo lietuvininkai (Tecneris 2002d, 121). Tačiau 1897 m. jis rašė, kad parapija turėjo 4 000 narių ir tik ketvirtadalis jų, apie 1 000, buvo lietuvininkai (Tecneris 2002a, 101). Tokį parapijos narių skaičių 1898 m. pakartojo Tolminkiemio parapijos istoriją tyręs jos klebonas Hugo Freibergas (Hugo Freyberg).

Tikslų vokiečių ir lietuvių santykį Tolminkiemio parapijoje 1736 m. leidžia nustatyti Maxo Beheim-Schwarzbacho 1879 m. tyrimai. Parapijos ribos tada nesutapo su Tolminkiemio valsčiaus ribomis. Iš 29 valsčiaus kaimų 20 priklausė Tolminkiemio parapijai, o likę devyni – Mielkiemio ir Sugintų liuteronų parapijoms. Tačiau parapijai tada priklausė po devynis kaimus iš Valdaukadėlių ir Kiautų valsčių. Apibendrinti duomenys rodo, kad po 1736 m. parapijos ribose gyveno 161 vokiečių ir 87 (35 %) lietuvininkų šeimos: Tolminkiemio valsčiuje – 74 vokiečių šeimos ir 41 lietuvių (36 %), Valdaukadėlių valsčiuje – 32 ir 18 (36%), Kiautų valsčiuje – 55 ir 28 (34 %)[7]. Jei sutiktume su Tecnerio teiginiu, kad parapijai tada priklausė apie 1 000 lietuvininkų, tai jie sudarė ne ketvirtadalį, o trečdalį visų parapijos narių, kurių būta apie 3 000.

Beheim-Schwarzbachas taip pat pažymi, kad iki Didžiojo maro Lietuvos provincijoje iš viso nebuvo vokiečių valstiečių. Vokiečiai gyveno tik miestuose ar

---

dojo karališkuoju patentu ar specialia sutartimi garantuojamomis lengvatomis, kad galėtų kokiu nors būdu dalyvauti krašto atkūrimo darbe“ (Beheim-Schwarzbach 1879, 5).

6 Rėza žinojo tik apytikslį atvykusių zalcburgiečių skaičių.

7 Apibendrintą Tolminkiemio parapijos kaimų šeimų statistiką pagal Beheim-Schwarzbacho duomenis pateikia Arnoldas Endzinas (Endzinas 1965, 142, 2 lentelė).

dvarų valdose (Beheim-Schwarzbach 1879, 78). Naujakurių atvykimas po maro gerokai pakeitė demografinę krašto situaciją. Keturiuose Tolminkiemio valsčiaus kaimuose nebeliko nė vieno lietuvio (Tecneris 2002e, 131; Beheim-Schwarzbach 1879, 271). Vokiškos kultūros įsiliejimas į lietuvišką tapo neišvengiamas. Su nostalgija „Metų“ Selmas prisimena tuos laikus, kai žmonės kalbėjo vien tik lietuviškai ir ištikimai laikėsi senųjų papročių:

> *Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės,*
> *Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo <...>*
> *Ogi dabar, žėlėk Dieve, tikt gėda žiūrėti,*
> *Kad lietuvninkai kaip vokiečiai sopaguoti* (Donelaitis 2015, 163).

Bažnyčios lankomumą tautiniu atžvilgiu rodo išpažinties apeigos. Konfitentų knygoje parašyta, kad 1799 m. išpažinčiai užsirašė 1 259 vokiečiai ir 890 lietuvių (Freybergas 2002, 159). Lietuvininkai tada buvo aktyvesni bažnyčios nariai. Bažnyčios lankomumo skirtumą tarp lietuvių ir vokiečių apibūdina Rėza:

> *Pervažiuokite išilgai visą Lietuvą ir pamatysite, kad užeigas ir net prasčiausias smukles laiko vokiečių aludariai ir degtindariai. Būtent čia doras ir naivus lietuvis gauna vokišką „išsilavinimą“. Visiškai kitaip yra grynai lietuviškuose kaimuose. Čia jauni ir seni rytais traukia į bažnyčią, o vakare dar pasikartoja, ką girdėjo per pamokslą. Yra susikūrusių draugijų (kaip Šventųjų Brolių), kurios stengiasi sulaikyti žmones nuo baisaus šventadienio niekinimo. O miestuose ir kaimuose, kur gyvena vokiečiai, sekmadieniais bažnyčios stovi tuščios, o užeigos pilnutėlės iki pat pusiaunakčio* (Rėza 2014, 221).

Tolminkiemio parapijos kaimuose šalia vokiečių liuteronų taip pat gyveno reformatų šeimų. Jų vaikams Tėveliuose buvo įsteigta atskira mokykla. Reformatų naujakuriams šalia Tolminkiemio esančiuose Gėrituose (*Göritten*) buvo įkurta parapija. Bažnyčios kertinį akmenį 1724 m. padėjo pats karalius Frydrichas Vilhelmas I. Monarchas apmokėjo ir statybos išlaidas. Bažnyčia buvo pašventinta 1725 m. pirmą advento sekmadienį (Harnoch 1890, 356–357).

Reformatų bažnyčia liuteroniškoje Prūsijos kunigaikštystėje susiformavo tik po 1613 m., kai Brandenburgo elektorius Johanas Zigismundas (Johann Sigismund) iš liuteronybės perėjo į kalvinizmą. 1616 m. jis įsteigė Karaliaučiaus reformatų parapiją, kuri tada meldėsi miesto pilies bažnyčioje (Hubatsch 1968a, 123; Moeller 1968, 233). 1667 m. buvo įsteigta parapija Klaipėdoje, o 1679 m. – Tilžėje. 1685 m. Prancūzijoje panaikinus Nanto ediktą ir prasidėjus hugenotų persekiojimui, kalvinizmą išpažinęs kurfiurstas 1686 m. į kraštą pakvietė apie 20 000 hugenotų, kurių dauguma apsigyveno Brandenburgo žemėje, tačiau dalis atvyko į Karaliaučių, o kai kurie – net į Lietuvos provinciją. 1686 m. Karaliau-

čiuje buvo įsteigta prancūzų reformatų parapija. 1701 m. škotų pirkliai įsteigė Įsruties parapiją, kurią po maro papildė reformatų kolonistai iš Šveicarijos ir Vokietijos kalvinistinių regionų (Harnoch 1890, 561; Moeller 1968, 233–235).

Pradiniu Prūsijos Lietuvos kolonizacijos laikotarpiu tarp imigrantų dominavo reformatai iš Šveicarijos. 1711–1718 m. Įsruties, Jučių (*Judtschen*) ir Gumbinės vietovėse apsigyveno apie 2 360 šios tikybos asmenų (Beheim-Schwarzbach 1879, 106). 1714 m. jiems buvo įsteigtos Gumbinės ir Jučių parapijos (Moeller 1968, 232–233). Kadangi dalis jų buvo kilę iš prancūzakalbių Šveicarijos kantonų, jie dažnai buvo painiojami su prancūzais. Tačiau hugenotų skaičius Lietuvos provincijoje buvo labai mažas. Daugumą jų sudarė turtingi miestiečiai, dažnai aludariai (Beheim-Schwarzbach 1879, 115; Rėza 2014, 210–211).

Didžioji dalis kalvinistų į Prūsijos Lietuvą atvyko pagrindiniu kolonizacijos laikotarpiu – 1722–1725 m., kai į kraštą atsikėlė daug naujakurių iš kalvinistinių Anhalto-Desau (*Anhalt-Dessau*), Pfalco ir Nasau žemių. Vien iš Pfalco ir Nasau regionų šiuo laikotarpiu atvyko apie 9 540 žmonių (Matulevičius 2003, 261). Šios tikybos naujakurių kolonizacijos mastą rodo 1817 m. gyventojų surašymo duomenys – turbūt vieninteliai išlikę statistiniai duomenys pagal konfesinį pasiskirstymą Prūsijos karalystėje[8]. Karaliaučiaus apygardoje tada gyveno 3 141 reformatų tikybos žmogus, o Gumbinės, kur iki maro beveik nebuvo reformatų, – net 16 346[9].

Lietuvininkai į reformatus žiūrėjo įtariai. „Metuose“ šveisteris ir prancūzas apibūdinami kaip „svetimo mokslo“, tai yra religijos, platintojai:

> *Mes, lietuvninkai, pirm to nepažindami svietą,*
> *Dingojom vis, kad tik šveisteris ir prancūzas*
> *Žmones svetimais savo mokslais moka supainiot* (Donelaitis 2015, 169).

Pamaldusis Selmas „Metuose“ kritiškai vertino jų gyvenimo būdą, tradicijas, papročius, kurie tada skverbėsi ir tarp lietuvininkų:

> *Ogi dabar, žėlėk Dieve, tikt gėda žiūrėti,*
> *Kad lietuvninkai, prancūziškai pasirėdę,*
> *Į bažnyčią vos išgirst ką kyšteria galvas,*
> *O paskui tuo žaist ir šokt į karčemą bėga* (Donelaitis 2015, 163).

Donelaitis ir kiti provincijos liuteronų kunigai retkarčiais krikštydavo reformatų vaikus. Krikštas liuteronų bažnyčioje tada nereiškė, kad reformatų kūdikis

---

8 Po 1817 m., kai karalius Frydrichas Vilhelmas III paskelbė liuteronų ir reformatų tarpbažnytinę uniją, gyventojų surašymuose nustota atskirai įvardyti liuteronus ir reformatus. Jų konfesinė tapatybė buvo apibūdinama bendru terminu *evangelikai*.

9 Rytų Prūsija tada buvo padalinta į Karaliaučiaus ir Gumbinės administracines apygardas (Die Geschichte 1992, 82).

taps Liuteronų bažnyčios nariu. Donelaitis prie metrikų visada įrašydavo, kad pakrikštytas vaikas yra reformatų tikybos[10]. 1742 m. birželio 7 d. ir rugpjūčio 27 d. Įsruties teismo rūmai nurodė, kad liuteronų kunigai gali krikštyti reformatų vaikus tik prieš tai gavę raštišką reformatų kunigo sutikimą (Freybergas 2002, 173). Šį įsaką 1757 m. spalio 12 d. pakartotinai patvirtino Karaliaučiaus valdžia. Ten buvo pažymėta, kad reformatų kunigui davus leidimą krikštyti jų konfesijos kūdikį, liuteronų kunigui turėjo atitekti piniginė auka, o reformatų dvasininkui – savanoriškos dovanos. Kunigai ne visada paisė šių potvarkių, todėl 1758 m. liepos 26 d. Gėritų kunigas Karlas Ernstas Suasijus (Karl Ernst Suasius) skundėsi, kad liuteronų kunigai Tolminkiemyje, Enciūnuose ir Pilupėnuose pažeidinėja nustatytą krikšto tvarką. Donelaitis Krikšto metrikų knygose pažymėdavo, kad reformatų kunigui skirtos dovanos visada laiku buvo nuvežamos į Gėritus arba Vilemsberkį (Tecneris 2002f, 147; Freybergas 2002, 173).

Pradžioje įtariai žvelgęs į reformatus, gyvenimo pabaigoje Donelaitis tapo jiems tolerantiškas. 1773 m. lapkričio 30 d. prie reformatų kūdikio krikšto metrikos jis paliko tokį įrašą: „Tarp reformatų yra gerų žmonių, kaip ir tarp liuteronų visiškų bedievių. Per trisdešimt metų aš tai patyriau“ (Donelaitis 1977, 533).

Lietuvių kalba Tolminkiemio parapijoje

Dvikalbėje Tolminkiemio parapijoje Donelaitis pamaldas laikydavo vokiečių ir lietuvių kalbomis. „Vietinis kunigas Kristijonas Donalicijus <...> pamokslus sako vokiškai ir lietuviškai, pastaruosius su labai dideliu meistriškumu“, – 1774 m. birželio 3 d. vizitacijos protokole pažymėjo Įsruties vyriausiasis kunigas Samuelis Miuleris (Samuel Müller) (Donelaitis 1977, 568, 72 išn.; Tecneris 2002a, 102).

Vokiškos pamaldos Tolminkiemio bažnyčioje vasarą vykdavo 8 val., o žiemą 9 val., lietuviškos – po jų. Po pietų būdavo vedama parapijiečių katechizacija, kurioje dalyvaudavo vokiečiai ir lietuviai kartu. Katechizacija vykdavo tik vokiečių kalba. Šeštadienio vakare, jei sekmadienį pamaldos būdavo su Šventąja Vakariene, vykdavo išpažinties mišparai (*Beichtvesper*), kuriuose konfitentai būdavo katechizuojami ir rengiami priimti Altoriaus Sakramentą. (*catechisando et admonendo*). Savaitės dienomis pamaldų Tolminkiemyje nebūdavo (Tecneris 2002d, 120).

Donelaitis norėjo, kad po jo Tolminkiemyje tarnausiantys kunigai gerai mokėtų lietuvių kalbą[11]. „Mano įpėdini, tegul tavo sūnūs, jeigu jų turėsi ir norėsi paskirti teologijai, laiku išmoksta gerai lietuviškai, kad galėtų tinkamai vadovauti

[10] 1743 m. gruodžio 15 d. prie kūdikio vardo įrašytas žodis *reformatorum* (Donelaitis 1977, 522).

[11] Parapijose, kur kunigas lietuvių kalbos nemokėjo, pamokslą sakinį po sakinio vertė precentorius arba „tolkas“ – valstietis vertėjas (Tecneris 2002a, 101).

parapijai lietuvių kalba. Aš turėjau precentorių Tortilovijų, iš kurio juokdavosi, kai jis sakydavo pamokslus“ (Donelaitis 1977, 535).

Donelaitis minėjo, kad lietuvininkai labai kritiškai vertino jų kalbą prastai mokančius kunigus. „Aš prašau pabrėžtinai priminti kiekvienam, kuris ateityje nori tarnauti Dievo Bažnyčiai Lietuvoje, kad lietuviai tikrai turi neprastą skonį ir kad menkiausią konstrukcijos ar kirčiavimo netikslumą neįtikėtinai gerai pajaučia. Aš turiu pavyzdžių iš patyrimo. Vienas garbingas žmogus, puikiai suprantantis lietuviškai, kartą man pasakė: „Kartą girdėjau pamokslą. Visi žodžiai buvo lietuviški, bet nežinau, ką ten sakė““ (Donelaitis 2022a, 19).

Lietuvių skaičius parapijoje kasmet mažėjo. Kažkada lietuviškai kalbėjęs šis Prūsijos regionas XIX a. antrojoje pusėje jau buvo beveik germanizuotas. 1836 m. parapija turėjo 4 858 narius, iš kurių 366 (7 %) save dar laikė lietuviais, 1844 m. – 120 (2,3 %). 1846 m. iš 5 200 narių 96 (1,8 %) save įvardijo lietuvininkais, 1848 m. – 60 (1,2 %), o 1858 m. tarp 6 193 parapijiečių neliko nė vieno lietuvio[12].

Sparčiai mažėjant lietuvininkų skaičiui, pamaldos lietuvių kalba jau buvo laikomos tik kartą per mėnesį, o 1856 m. nutrauktos (Harnoch 1890, 280; Freybergas 2002, 159).

Tecneris teigė, kad lietuvininkų skaičius mažėjo ne tiek dėl germanizacijos, kiek dėl jų palankumo aukštesnei vokiškai kultūrai. Rėza mano, kad jų nutautėjimą paspartino mišrios santuokos. Komentuodamas „Metų“ sakinį „ir lietuvninkai su vokiečiais susimaišė“, 1818 m. jis rašo:

> *Vokiečių ir lietuvių šeimų susimaišymo laikas keltinas į aštuonioliktojo amžiaus vidurį. Pirmoji ateivių po 1709 ir 1710 metų karta išliko nesumišusi; antrojoje kartoje išnyko nepalankumas, ir lietuvių šeimos pradėjo tuoktis su vokiečių. Bet taip vyksta tik vietose, kur vokiečių kolonijos gausiausios, būtent apie Įsrutį ir Gumbinę. Kitose vietose, ties Tilže, Rusne, Klaipėda, Kuršių įlankos pakrantėmis, lietuviai dar ir šiandien gyvena nesumišę ir kalba tik lietuviškai* (Rėza 2014, 214).

Kolonizacijos metu į Tilžės apskritį ir jos žemumą palei marias atvyko gerokai mažiau kolonistų, o į Klaipėdos kraštą jų beveik neatsikėlė (Beheim-Schwarzbach 1879, 73, 77, 275). Iš viso Lietuvos provincijos apskrityse 1710–1736 m. įsikūrė apie 25 858 kolonistai (Jagomastas 1932, 8)[13].

Pažvelgus į Tolminkiemio parapijos konfirmantų statistiką, matyti, kad lietuvininkų konfirmantų skaičius 1784–1820 m. buvo gana pastovus ir sudarė

[12] 1844 ir 1848 m. lietuvių parapijiečių procentinė išraiška apskaičiuota pagal 1846 m. bendrą parapijiečių skaičių (Tecneris 2002a, 101; Freybergas 2002, 159).

[13] Algirdo Matulevičiaus skaičiavimais, atvyko apie 23 000 kolonistų (Matulevičius 1989, 71).

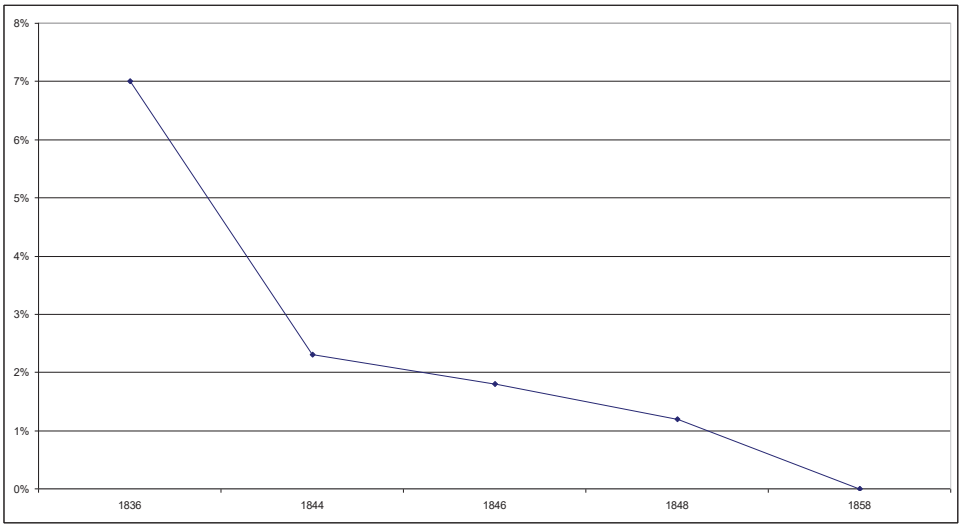

1 pav. Lietuvių tautybės narių procentinė išraiška
Tolminkiemio parapijoje 1836–1856 m.

apie trečdalį visų konfirmantų. 1784 m. buvo konfirmuoti 54 vokiečių vaikai ir 18 (25 %) lietuvių, 1786 m. – 37 ir 16 (30 %), 1799 m. – 53 ir 17 (24 %) (Tecneris 2002d, 121), 1800 m. – 42 ir 20 (33 %), 1820 m. – 43 ir 14 (33 %) (Freybergas 2002, 159). Konfirmacija tada buvo privaloma visų luomų vaikams, todėl procentinė išraiška gana patikimai atspindi lietuvių ir vokiečių santykį parapijoje.

1821 m. vizitacijos protokolas pateikia atsakymą, kodėl po 1820 m. lietuvių skaičius parapijoje staiga ėmė mažėti: „Konfirmantai mokomi tik vokiečių kalba, nes lietuviai savo vaikus leidžia krikštyti ir mokykloje mokyti vokiškai.“ „Susimaišę“ su vokiečiais lietuvininkai nebematė skirtumo, kokia kalba turėtų būti krikštijami ir konfirmuojami jų vaikai. Jaunoji karta tikėjimo žinių buvo mokoma vokiečių kalba, todėl ir patys ėmė save identifikuoti vokiečiais. Pradėjus lietuvių konfirmantus katechizuoti vokiškai, jų skaičius nuolat mažėjo, kol, kaip teigia Freybergas, „lietuvių konfirmantų 1828 m. jau nebėra“ (Freybergas 2002, 159). Savo tautinės tapatybės išsižadėjusi jaunoji karta ėmė lankyti vokiškas pamaldas. Tolminkiemio bažnyčia, kurioje anksčiau pamaldos lietuviams ir vokiečiams vykdavo skirtingu laiku, tada darėsi vis ankštesnė. „Kadangi lietuviška parapija pamažu nyksta ir pereina į vokišką, būtinai reikėtų padidinti bažnyčią“, – rašoma 1827 m. vizitacijos protokole (Freybergas 2002, 159).

Garsus vokiečių kalbininkas Augustas Šleicheris 1857 m. pažymėjo, kad pietiniame Lietuvos provincijos regione lietuvių kalba sparčiai nyksta. „Prūsų Lietuvoje lietuvių kalba ir tautybė jau giliai nusmelktos ir beveik be išimties ribojasi

žemiausiu liaudies sluoksniu. Ypač kalbos regiono pietuose lietuviškumas, atrodo, gana greitai išnyks“ (Buddensiegas 2002, 179).

1890 m. Įsruties apskrityje lietuvininkais save dar laikė 0,8 % gyventojų, o Stalupėnų apskrityje – 1,6 % (Kušneris 1979, 140). „Šiandien čia [Tolminkiemyje] visiškai viešpatauja vokiečių kalba, – 1917 m. rašė Tecneris, – bet dar 1895 m. aš smuklėje mačiau skelbimus vokiečių, lietuvių ir lenkų kalbomis“ (Tecneris 2002f, 152). Kažkada klestėjusią lietuvybę čia beliudijo tik lietuviškos parapijiečių pavardės, kaimų pavadinimai ir upių vardai.

Kunigas statybininkas

Donelaičio laikais Tolminkiemio parapijoje buvo įgyvendinta svarbių statybos projektų.

Pirmoji Tolminkiemio bažnyčia buvo pastatyta 1598 m. Ji atnaujinta 1682 m. Atvykus Donelaičiui, ši medinė karkasinė bažnyčia buvo jau begriūvanti. Kunigas kreipėsi į bažnyčios ir pasaulietinę valdžią dėl lėšų naujos bažnyčios statybai. Abiem jurisdikcijoms paskyrus lėšų, pradėta mūrinės bažnyčios statyba. 1756 m. gegužės 28 d. klojant pamatus ir dedant kertinį akmenį, Donelaitis būsimą bažnyčią palygino su patriarcho Jokūbo pašventintu akmeniu – paminklu tiek praeities, tiek ateities kartoms. Statyba, prižiūrint Tolminkiemio amtmonui Karlui Heinrichui Beringui (Karl Heinrich Baering), buvo baigta tais pačiais metais. Į jos bokšto viršūnės apvalią varinę kapsulę, virš kurios sukasi vėtrungė, liepos 26 d. klebonas įdėjo atminimo aktą, kuriame prašė Dievo, kad „ši naujoji bažnyčia ir visa jai priklausanti parapija, kad ir koks ateityje jos lauktų likimas, permainos, negandos, augimas ar nykimas, būtų globojama jo apvaizdos iki paskutinių pasaulio dienų“ (Donelaitis 2022b, 33). Rašte jis įterpė ir šį palaiminimą:

> *Tegul Dievas, visa ko saugotojas ir valdovas, savo švenčiausiojo vardo garbei ilgai išlaiko, laimina, valdo, veda ir globoja bei saugo nuo visų nelaimių šį naują pastatą bei jo rėmėjus ir pamaldžius lankytojus, tegul jis leidžia, kad jo šventas ir palaimą nešantis žodis čia būtų skelbiamas ir mokomas tyrai ir garsiai, kad per paskelbtą žodį atsiverstų visi iki vieno ir trokštų patekti į dangų pas Dievą. Vardan brangios ir krauju išpirktos mūsų Viešpaties ir Išganytojo Jėzaus Kristaus aukos, amen* (Donelaitis 2022b, 23).

Po metų prasidėjus Septynerių metų karo veiksmams Prūsijoje, Tolminkiemyje ėmė slampinėti daug įtartinų perėjūnų, kurie įsiveržd avo net į dievnamius. 1757 m. Donelaitis į bažnyčios ir zakristijos langus įstatė grotas, o 1760 m. ir į bokšto langus (Freybergas 2002, 173).

1759 m. naktį į trečiąją Sekminių dieną sudegė vietos mokykla. „Ji buvo padegta, – rašė klebonas. – Daug kam grėsė pavojus, tačiau viskas išliko“ (Donelaitis 1977, 540).

Iki švietimo reformos Tolminkiemio parapijoje veikė tik bažnytkaimio mokykla. 1732 m. įsteigus Ypatingąją Bažnyčios ir mokyklų komisiją, o 1736 m. paskelbus Reguliuojamuosius principus (*Principia regulativa*), buvo įvestas privalomas pradinis mokslas 7–14 m. vaikams. Iki 1740 m. Lietuvos provincijoje buvo atidarytos 275 naujos mokyklos (Hubatsch 1968a, 187–188; Juška 1997, 26). Tolminkiemio parapijos ribose jos buvo įsteigtos Didžiuliuose, Pikeliuose, Romintėje, Lankiškiuose zalcburgiečių vaikams, Tėveliuose reformatų tikybos vaikams. 1760 m. Donelaičio pastangomis Tolminkiemio mokykla buvo atstatyta. Nuo kitų ji skyrėsi tuo, kad joje mokė universitetinį teologinį išsilavinimą turintys precentoriai. Kitose parapijos mokyklose mokytojų kvalifikaciniai reikalavimai nebuvo tokie aukšti.

Donelaitis keliais etapais rekonstravo kleboniją. Ji buvo pastatyta 1703 m., tačiau 1713 m. apie Sekmines dalis jos sudegė. Paskui pastatas buvo ne kartą remontuotas (Freybergas 2002, 167). 1747 m. klebonas pradėjo jos rekonstrukciją. Tais metais buvo išmūryta į kiemą išeinanti namo pusė, o 1764 m. – išeinanti į bažnyčią (Tecneris 2002a, 105). Baigęs statybos darbus, Donelaitis pažymėjo: „Viskas gerai, sėkmingai ir vykusiai. Bet kiek triūso, triūso ir rūpesčių!“ (Donelaitis 1977, 540, 571, 59 išn.).

Donelaitis iš savo asmeninių santaupų Tolminkiemyje 1764 m. pastatė našlių namus. „Praėjus keleriems metams, kai aš jau buvau vedęs, o po įtemptų studijų jaučiausi ligotas, kad nebesitikėjau ilgo amžiaus, pradėjau rūpintis našlių namais“ (Donelaitis 2022a, 45), – pasakojo jis įpėdiniui.

Kunigo žmonos gyvenimas po vyro mirties būdavo nelengvas. Jei kunigas atvykdavo su šeima, našlė turėdavo išsikelti iš klebonijos. Jei ji likdavo pastate, tada, kaip minėjo Donelaitis, tarp atsikėlusio kunigo ir našlės pasitaikydavo įvairių nesutarimų (Donelaitis 2022b, 83).

Dar prieš Septynerių metų karą Donelaitis kreipėsi į karališkąją vyriausybę, prašydamas skirti lėšų statybai, bet gavo neigiamą atsakymą. „Tada aš ir mano žmona nutarėme *ex propriis* [savo lėšomis] tokius namus pastatydinti“ (Donelaitis 2022a, 45, 47). Šį turtą jis užrašė bažnyčiai. „Šituos našlių namus, pastatydintus mūsų pačių lėšomis, mes dovanojame kaip našlių namus Tolminkiemio kunigo našlei. Dievas yra mūsų liudininkas, kad per savo gyvenimą uoliai stengėmės kiekvienam patarnauti, tad tebūnie ir šie namai nuoširdi paslauga po mūsų mirties“ (Donelaitis 2022a, 47).

Tolminkiemio parapija valdė ūbą žemės, skirtą kunigų našlėms išlaikyti, tačiau jis nebuvo įteisintas. Net tiksli sklypo vieta nebuvo pažymėta. 1767 m.

Donelaitis kreipėsi į Įsruties teismo kolegiją, prašydamas įteisinti tiek tą sklypą, ant kurio buvo pastatyti našlių namai, tiek minėtą ūbą. „Senstu ir privalau pasirūpinti savo žmona, taip pat ir kitomis našlėmis, kurios čia gali atsirasti po manęs“, – rašė jis kolegijai. Tais metais Teismo kolegija patvirtino abu sklypus našlių namams (Donelaitis 2022b, 83). Jo žmona Ana Regina juose gyveno 15 metų po vyro mirties.

Parapija karo metu

Septynerių metų karo laiku Tolminkiemio parapija išgyveno sukrėtimą, kai, prasidėjus globaliniam konfliktui, kuris apėmė Europą ir Šiaurės Ameriką, į Prūsiją įsiveržė Rusijos kariuomenė. Sudariusi sutartį su Austrija, Rusija siekė sunaikinti Frydricho II valdžią ir pasidalinti dalį Prūsijos karalystės teritorijų. Austrijai turėjo būti grąžinta Silezija, Rusijos įtakos sferoje buvusiai Abiejų Tautų Respublikai turėjo atitekti Rytų Prūsija, o Rusijai – Kuršo kunigaikštystė.

1757 m. Stepano Apraksino vadovaujama Rusijos kariuomenė į Prūsiją įsiveržė su dviem armijomis. Viena, vadovaujama Vilhelmo fon Fermoro (Wilhelm von Fermor), žygiavo iš Liepojos su 16 000 karių, kita, vadovaujama paties Apraksino, su 41 500 karių žygiavo per Kauną. Birželio 28 d. ties Palanga pirmoji kariuomenė kirto sieną ir užėmė Klaipėdą bei Tilžę. Įsiveržus antrajai armijai ties Virbaliu, buvo užimta Gumbinė ir Įsrutis (Hasenkamp 1866, 96–101; Glemža 2016, 14–15, 20, 58 išn.).

Artėjant karo pavojui, Tolminkiemio bažnyčios seniūnas Berentas (Behrent) birželio 21 d. į Karaliaučių išgabeno vertingiausius liturginius reikmenis, tarp jų sakramentinius indus ir „sidabru aptaisytą bažnyčios agendą“ (Freybergas 2002, 174). Priartėjus rusų kariuomenei, Donelaitis ir Tolminkiemio parapija pasitraukė į šalia esančią pelkėtą Romintos girią.

Žinia apie kazokų žiaurumus Tolminkiemį tikriausiai pasiekė iš užimtų teritorijų. Priekulėje kazokų būrys parapijiečių akyse nužudė ką tik pamaldas atlaikiusį kleboną Jakobą Veselį (Jocob Wessel), o bažnyčią apiplėšė. Antrasis parapijos kunigas Augustas Vanovijus (August Wannovius) buvo ištremtas į Sibirą, iš kur nebegrįžo. Nuo kazokų rankų kankiniais tapo Ragainės klebonas Martynas Lindenau (Martin Lindenau), gyvas sudegintas klebonijoje, ir Vilkyškių klebonas Frydrichas Šveneris (Friedrich Schwenner) – pamautas ant kuolo (Hasenkamp 1866, 499). Artilerijos ugnies buvo sugriautos ar sudegintos Vilkyškių, Ragainės, Plyviškės, Didlaukių, Narkyčių, Muldžių, Juodlaukių, Jurbarko, Pelininkų bažnyčios, apgriautos Aulavėnų, Balėtų, Nybudžių ir Įsruties laukininkų bažnyčios. Rusų kariuomenei žygiuojant pro bažnytkaimius, kazokai visur apiplėšdavo dievnamius – sudaužydavo altorius, sakyklas, rūsiuose išvartydavo karstus, išvogdavo sakralinius indus ir kitus vertingesnius reikmenis (Juška 1997, 116, 314).

Pradžioje Donelaitis pasitraukė į šalia esančią Romintos girią su žmona, kur įsikūrė medžiotojų užeigoje pas vyriausiąjį girininką Bertoldą (Berthold). Rugpjūčio 10 d. pas jį atvyko daugelis parapijiečių. Tą sekmadienį, 9-ą po Trejybės, jis atlaikė pamaldas Romintos miške. Po jų medžiotojo namelyje pakrikštijo kūdikį. 1761 m. prisiminęs šią dieną Krikšto metrikų knygoje jis rašė:

> *Šiandien, rugpjūčio 10 d., susijaudinęs vėl prisimenu, kad 1757 m. aš pakrikštijau pirmą vaiką medžiotojų namelyje. O palikuonys! Ar beįsivaizduojate jūs, ką tada Dievas užleido ant Prūsijos ir kaip išsigelbėjo tie, kurie Dievu pasikliovė! Visa Tolminkiemio parapija tada išliko nenukentėjusi ir iš toli tematė savo brolių vargą! Amžinasis Dieve! Tegul ateityje nebūsime pražudyti tie, kurie tavimi pasikliaujame. Amen* (Donelaitis 1977, 539).

Didžiulės Romintos girios pakraštyje esanti Tolminkiemio parapija liko nepaliesta plėšiančių kazokų gaujų. Rusijos kariuomenei nužygiavus giliau į Prūsiją, 1757 m. rugpjūčio 27 d. Donelaitis su parapija grįžo į namus. „Jūs, būsimieji laikai, neužmirškite šio vargo“ (Donelaitis 1977, 537).

Gros Jėgersdorfo (*Gross-Jägersdorf*) mūšyje rugpjūčio 30 d. sumušusi Hanso fon Lėvalto (Hans von Lehwaldt) vadovaujamą Prūsijos kariuomenę, Rusijos kariuomenė įsitvirtino užkariautoje teritorijoje. Rugsėjo 10 d. okupacinė valdžia įsakė dvasininkams minėti Aleksandro Nevskio šventę. Donelaitis ir kiti liuteronų kunigai šią žinią sutiko ypač nepalankiai. Tolminkiemio klebonas pamoksle pranešė parapijiečiams, kad aukštoji vadovybė paliepė jam minėti Aleksandrą Nevskį. „Gal jis ir geras buvo žmogus, bet nei aš jo žinau, nei jūs žinote, – skelbė jis iš sakyklos. – Todėl mes apmąstysime Šventąjį Raštą, būtent 2 Tim 4, 14: Kalvis Aleksandras man daug bloga padarė, Dievas jam teatlygina už jo darbus.“ Rusų valdžią pašiepiantį pamokslą Donelaitis pasakė turbūt žinodamas, kad bažnyčioje tą sekmadienį nebuvo įtartinų klausytojų, nes kitaip okupacinė valdžia būtų jam taikiusi griežtas priemones. „Žinoma, tik rusų ar prūsų informatorių nebuvimas apsaugojo kunigą nuo galimų šio drąsaus pareiškimo pasekmių“, – pažymėjo šią istoriją užrašęs Ksaveras fon Hasenkampas (Xaver von Hasenkamp) (Hasenkamp 1866, 499).

Trumpam atsitraukusi į Rusiją, caro kariuomenė 1758 m. sausį vėl sugrįžo ir užėmė visą Rytų Prūsiją. Krašto okupacija buvo nutraukta tik po carienės Jelizavetos mirties 1762 m. Jos įpėdinis Petras III buvo didelis Prūsijos karaliaus Frydricho II gerbėjas. Jis sudarė paliaubas su Prūsija ir pažadėjo išvesti kariuomenę. Po valstybės perversmo į sostą įžengusi Ekaterina II 1762 m. priskyrė Rytų Prūsiją Rusijos imperijai, tačiau dar tais pačiais metais grąžino užkariautas teritorijas Prūsijos karalystei.

Įrašai metrikų knygose

Krikšto metrikų knygose Donelaitis paliko daug įrašų apie parapijos gyvenimą, patarimus įpėdiniui, keletą maldų, o kartais net ir vieną kitą „riebų“ žodį. Kai kurie jo įrašai metrikų knygose primena Martyno Liuterio (Martin Luther) stilių. Pastarasis irgi neretai vartojo sarkastiškus ar net šiurkščius žodžius. Donelaitis jais apibūdino nuodėmingą parapijiečių gyvenimą, ypač viešas jų nuodėmes.

Lietuvininkų nuodėmingumo paūmėjimą „Metuose“ poetas sieja su jų „susimaišymu“ su vokiečiais:

> *Ir lietuvninkai su vokiečiais susimaišė,*
> *Štai ir viežlybums tuojaus į nieką pavirto* (Donelaitis 2015, 81).

Rėza pritarė Donelaičio nuomonei. „Beje, šis poeto pastebėjimas visiškai teisingas, nes patirtis rodo, kad lietuvių papročiai pagedo įsimaišius vokiečiams, prancūzams ir kitiems svetimtaučiams“ (Rėza 2014, 214). Jis citavo slaptojo valstybės patarėjo Bernardo Konrado Gervaizo (Bernhard Conrad Gervais), ilgą laiką gyvenusio tarp lietuvių, 1796 m. paskelbtą knygą „Pastabos apie Prūsijos gyventojus“ (žr. Gervais 1796):

> *Daugelis lietuvių ydų ir trūkumų atsirado atsikrausčius svetimtaučiams, iki tol lietuviai jų neturėjo (tai ypač pasakytina apie girtuoklystę ir santuokos laužymą, nes žodžių tiems veiksmams pavadinti savo kalboje neturi, o žodis Brangwynas yra akivaizdžiai vokiškos kilmės). <...> Apskritai lietuviai rečiau nusižengia padorumui ir pamina garbę negu vokiečiai, o nesantuokinių vaikų skaičius lietuviškose parapijose lyginant su vokiečių yra 1 : 9 arba 1 : 10. Tas skirtumas ypač akivaizdus kaimuose, kur gyvena vieni lietuviai. Dar yra išlikusių grynai lietuviškų kaimų; ten gyventojai daug paklusnesni ir doresni negu tuose kaimuose, kur įsimaišę svetimtaučiai. Daugelio blogų įpročių lietuviai būtų visai išvengę, jei nebūtų tekę gyventi ypač šalia nasaviečių, frankų, pfalciečių ir šveicarų, kurie nėra klusnūs, nuo seno linkę vaidytis ir tuo atžvilgiu tikrai gali būti laikomi lietuvių tautos gadintojais* (Gervais 1796, 19, 55; Rėza 2014, 214).

Tokias įžvalgas galbūt vertėtų laikyti idealizuotomis, jei jas būtų išsakęs lietuvių kilmės autorius, tačiau jas pateikė Karaliaučiaus vyriausiasis burmistras Gervaizas, todėl jas galima laikyti tikroviškomis.

Pamaldos Tolminkiemio bažnyčioje

Donelaičiui atvykus į Tolminkiemį, parapija giedojo iš 1732 m. Jono Berento (Johann Behrend) parengto giesmyno *Jß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû-Knygos*[14]. Frydrichas Šimelpenigis (Adam Friedrich Schimmelpfennig) 1745 ir 1748 m. knygą papildė pietistinio turinio giesmėmis iš Fabijono Ulricho Glazerio (Fabian Ulrich Glaser) giesmyno. 1750 m. oficialųjį ir pietistinio pobūdžio Glazerio giesmyną Šimelpenigis įrišo į vieną knygą[15]. Nuo tol Mažosios Lietuvos liuteronų giesmyną sudarė dvi dalys, kurių pirmoji turėjo 400 giesmių, o antroji – 142. Donelaičio gyvenamuoju laikotarpiu šis dviejų dalių giesmynas buvo perspausdintas 1753, 1757, 1763, 1776 m. Nuolat auganti giesmyno paklausa ir dažnai publikuojamos jo laidos liudijo, kad dauguma lietuvininkų jau mokėjo skaityti.

Frydrichas Ostermejeris (Friedrich Ostermeyer) minėjo, kad jo aptarnaujamoje Trempų parapijoje iki švietimo reformos „buvo vos du trys mokantys skaityti ūkininkai“ (Ostermejeris 1996, 342). Po reformos absoliuti dauguma lietuvininkų jau mokėjo skaityti. „Dabar <...> iš šimto lietuvių vos vienas kitas skaityti nemoka <...>“ (Gineitis 1957, 85). Mažosios Lietuvos giesmynų istorinėje apžvalgoje 1793 m. jis rašė: „Dabar Lietuvoje reikalai tokie pat geri kaip ir kitose Prūsijos vietovėse. Jau ir paprastas žmogus gali gauti daug naudos, skaitydamas spausdintas knygas, kurios anksčiau buvo prieinamos tik klebonams ir precentoriams“ (Ostermejeris 1996, 342).

---

[14] Jß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû Knygos, kurrûse brangiáusos sénos ir naujos Giesmes suraßytos, Diewui ant Garbês, ir Prusû Karalysteje esantiems Lietuwninkams ant Dußû Jßgánimo, podraug su Maldû Knygomis, kurrûse ne tiktai sénos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Karalauczuie, Anno 1732. Isspaustos Jono Prideriko Reusnero. Pagrindus Mažosios Lietuvos liuteronų giesmynui padėjo Martynas Mažvydas, kartu su bendradarbiais parengęs dviejų dalių giesmyną, atspausdintą 1566 ir 1570 m. Karaliaučiuje. 1589 m. knygą naujomis giesmėmis papildė Jonas Bretkūnas, o 1612 m. – Lozorius Zengštokas (Lazarus Sengstock). Giesmyną 1666 m. kalbos požiūriu patobulino ir turiniu papildė Danielius Kleinas (Daniel Klein). Kleino giesmyną naujomis giesmėmis 1685 m. praturtino Jonas Rikovijus ir 1705 m. Frydrichas Zigmantas Šusteris (Friedrich Sigmund Schuster). Naują giesmyno laidą 1732 m. parengė Jonas Berentas. Tuo metu karaliaus inicijuotomis administracinėmis priemonėmis Prūsijoje buvo diegiamas pietizmas. 1736 m. pasirodė pirmasis pietistinio pobūdžio giesmynas, kurį, kaip ir 1738 m. bei 1740 m. laidas, parengė Fabijonas Ulrichas Glazeris. Berento giesmynas iš naujo buvo atspausdintas 1735, 1738, 1740, 1745 ir 1748 m. Adomas Frydrichas Šimelpenigis parengė paskutines dvi laidas, į kurias įdėjo giesmių ir iš Glazerio giesmyno. 1750 m. Šimelpenigis oficialų ir pietistinį Glazerio giesmyną įrišo į vieną knygą. Šis dviejų dalių giesmynas buvo pakartotinai atspausdintas 1752, 1753, 1757, 1763, 1766, 1773, 1776, 1791 m.

[15] Jß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû Knygos, kurrûse brangiáusos sénos ir naujos Giesmes suraßytos, Diewui ant Garbês, ir Prusû Karalystėje esantiems Lietuwninkams ant Dußû Jßgánimo, podraug su Maldû Knygomis, kurrûse ne tiktai sénos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Sékmą Kartą ißspáustos. Karaláuczuje, Mėte 1750. Raßtais Karalaus.

Ostermejerio liudijimą patvirtina 1779 m. Tolminkiemio parapijos vizitacija. Vyriausiasis kunigas Miuleris pažymėjo:

> *Moksleiviai kuo tiksliausiai egzaminuojami. Visi vaikai turėjo skaityti ir atversti, rečituoti atgailos psalmes bei katekizmą, pagiedoti įvairių mintinai išmoktų giesmių, buvo trumpai klausinėjami biblinės istorijos ir išganymo kelio; visais šiais atvejais pasirodė sklandžiai. Todėl visiems tikrai geriems mokytojams nieko kita nelieka patarti, kaip tik tolimesnę ištikimybę*" (Tecneris 2002d, 120).

Donelaičio laikais Mažosios Lietuvos giesmynas tapo bažnyčios, mokyklos ir namų knyga. Giesmių knyga užima garbingą vietą Selmo namuose:

> *Selmo namus, kad kartais juos lankyt užsigeisi,*
> *Lygei kaip bažnyčią kokią rasi rėdytus.*
> *Stalas jo nei švents altorius tau pasirodys,*
> *Ant kurio knygelės šventos guli padėtos;*
> *Kad jis pats ar jo gražiai mokinti vaikeliai,*
> *Daug prisidirbę bei visur viernai triūsinėję,*
> *Tuo su giesmėmis saldžioms linksmai pasidžiaugtų*
> *Ir vargus šio amžio sau lengvus padarytų* (Donelaitis 2019, 29, 31).

Pastoracines apeigas lietuvių kalba Donelaitis atliko pagal Jono Berento 1730 m. parengtą agendą: *Dawádnas pamokinnimas kaipo wissi, Lietuwoje, po Maloningiáusio Prusû Karalum essantieji Kunningai, kaip Diewo Tarnai tur elgtis, noredami szwentą Klebonû Urėdą wiernay iszpildit*. Knygoje buvo atspausdintos Krikšto, Šventosios Vakarienės, santuokos ir konfirmacijos formos, malda už viešą atgailą bažnyčioje atlikusį nusidėjėlį ir viešos atgailos forma, kunigo įvedimo į parapiją tvarka, Visuotinės Bažnyčios sekmadienių ir švenčių maldos, kolektos su versikulais bei responsorijomis ir Kristaus kentėjimo istorija. Apeigas vokiečių kalba klebonas vesdavo pagal 1741 m. Karaliaučiuje atspausdintą agendą: *Preußische Kirchen-Agenda, Oder Verzeichniß der in der Kirchen öffentlich vorzulesenden Formularien, aus den Agendis Ecclesiasticis, der Preußischen Kirchen-Ordnung, und neuern Königlichen Verordnungen in Kirchen-Sachen zusammen getragen, und auf vieler Begehren dem Druck überlassen* (*Prūsijos bažnytinė agenda, arba direktorija visuotinių bažnyčioje skaitomų formų, surinktų iš bažnytinės agendos, Prūsijos bažnyčios tvarkos ir naujų karališkųjų nuostatų bažnyčios klausimais ir daugeliui pageidaujant atspausdinta*).

Įsigalėjus pietizmui, pamaldos Tolminkiemio bažnyčioje nustojo būti mišiomis, o dažnai tik žodžio liturgija, susidėjusi iš maldų, skaitinių ir pamokslo. Altoriaus Sakramento liturgija tapo priedu prie pamokslavimo liturgijos. Terminas *mišios* tuo metu irgi įgavo visai kitokią prasmę. Mažvydas mišiomis vadino

dieviškąją liturgiją, kuri apėmė žodžio skelbimą ir Sakramento šventimą. Baigiamąjį palaiminimą po Komunijos jis vadino *Uszrakinimas Mischos* (Mažvydas 1993, 650). 1730 m. agendoje „mišios" jau reiškė pamokslą. Malda po pamokslo agendoje pavadinta *Pirmoji Malda <...> po Miszû meldżama* (Dawádnas 1730, 25; Petkūnas 2012, 292). Donelaitis mišiomis irgi vadino pamokslą. „O kieksyk kunigai, mišias laikydami, barė", – sako seniūnas Pričkus *„Metuose"*. XIX a. pradžioje pamokslų knygos imtos vadinti *mišknygomis*. Pietizmas įnešė pokyčių ir į bažnyčios architektūrą. Kadangi tuo laikotarpiu sakykla užėmė pagrindinę vietą liturgijoje, ji tapo iškelta virš altoriaus. Toks altorius, virš kurio buvo įrengta sakykla, stovėjo ir naujoje Tolminkiemio bažnyčioje.

Žodžio liturgijos pamaldos Tolminkiemyje vyko pagal tvarką, kurią nurodė 1734 m. balandžio 3 d. karaliaus potvarkis *Erneuerte und erweiterte Verordnung über das Kirchen- und Schul-Wesen in Preussen* (*Atnaujintas ir išplėstas potvarkis dėl bažnyčių ir mokyklų reikalų Prūsijoje*).

Prieš pamokslą parapija giedodavo nuo vienos iki trijų giesmių. Švenčių dienomis pamaldos būdavo pradedamos Liuterio *Te Deum laudamus* (*Herr Gott, dich loben wir; Tave, Dieve, garbinam*), paprastomis dienomis – *Allein Gott in der Höh' sei Ehr' (Aukštybėj Viešpačiui garbė*) arba *Kyrie (Viešpatie, pasigailėk)*. Nieko nebuvo pasakyta apie įžanginį priegiesmį, liturginį pasveikinimą ar dienos maldą – kolektą. Po pagrindinės giesmės kunigas privalėjo katechizuoti parapijiečius. Katechizacija neturėjo būti pertraukiama pranešimais ar įvairių poreikių maldomis. Ji baigdavosi trumpa malda, po kurios kunigas perskaitydavo tikėjimo išpažinimą ir sakydavo pamokslą, kuris tęsėsi ne ilgiau nei 45 minutes. Paskui kunigas reziumuodavo apmąstymo temą ir melsdavo visuotinę Bažnyčios maldą. Nors nepaminėta, parapija dar meldė *Tėve mūsų*, po kurios kunigas laimindavo žmones.

Altoriaus sakramentas buvo švenčiamas nustatytomis dienomis ir advento bei gavėnios laikotarpiais. Šventosios Vakarienės liturgija buvo atliekama po Žodžio liturgijos pagal 1730 m. agendos tvarką. Ji susidėjo iš įžanginių *Tėve mūsų* Parafrazės žodžių, kuriuos, kaip ir pačią Parafrazę, 1526 m. *Vokiškose mišiose* nurodė perskaityti Martynas Liuteris. Lietuviška agenda vietoje Viešpaties maldos Parafrazės nurodė melsti pačią *Tėve mūsų*. Paskui buvo perskaitoma antroji Parafrazės dalis – paraginimas komunikantams. Tada kunigas Kristaus Testamento žodžiais šventindavo duoną ir taurę ir išdalindavo elementus komunikantams pagal formulę:

> *Jmk ir walgik, tai Jėzaus Kristaus kunas, uź tawę (ant kryźaus) iβdůtas, tas stipprįtu tawę ant amžino duβôs Jβgánimo.*

Jmk ir gerk, tai kraujas Jėzaus Kristaus, uź tawę griekininką (ant kryźaus) pralietas, tassai pastipprįtu tawę ant amźino dußôs Jßgánimo (Dawádnas 1730, 7; Petkūnas 2012, 257).

Po Komunijos kunigas melsdavo vieną iš dviejų kolektų, tardavo liturginį pasveikinimą ir laimindavo žmones vienu iš trijų alternatyvių palaiminimų, kurių du paskutiniai buvo Aaroniškojo palaiminimo versijos (Dawádnas 1730, 8; Petkūnas 2012, 258).

Prieš priimant Sakramentą buvo privaloma asmeninė išpažintis, nes *Augsburgo išpažinimas* skelbia, kad *Viešpaties kūnas teikiamas tik prieš tai ištirtiems ir išrištiems* (Str. XXV). 1734 m. potvarkis ir kiti įsakai nurodė, kad išpažintis turėjo būti atliekama dieną prieš priimant Sakramentą. Bažnytkaimiuose ir mažuose miesteliuose apeigos vykdavo šeštadieniais vakarinių pamaldų metu, kurios tokiu atveju tapdavo *išpažinties mišparais* (*Beichtvesper*). Jos įprastai prasidėdavo atgailos giesme. Tada kunigas sakydavo trumpą pamokslą, po kurio paskelbtas Dievo žodis buvo katechetiškai atkartojamas klausimų ir atsakymų forma. Konfitentai tada giedodavo dar vieną atgailos giesmę, po kurios būdavo klausomos išpažintys. 1734 m. potvarkis minėjo trikdžius, pasitaikiusius didesnių miestų parapijose. Nurodyta vengti situacijų, kai vienas kunigas sako pamokslą, o kitas tuo metu klausykloje klauso išpažinčių. Mažai išmanantys apie krikščioniškąjį tikėjimą privalėjo apsilankyti pas kleboną papildomai katechezei. Esant būtinybei, jam turėjo padėti precentorius ar mokytojas. Kunigams nurodyta atidžiai vesti konfitentų knygas (Beckher 1769, 20–21)[16]. Išpažinčiai parapijiečiai privalėjo užsirašyti likus savaitei iki Komunijos po sekmadieninių pamaldų arba ateinančio šeštadienio ryte. Sekmadieniais išpažintį atlikti būdavo leidžiama tik toliau keliaujantiesiems ar sergantiesiems. Penkių talerių bauda kunigams būdavo skiriama, jei jie priimdavo išpažinčiai ir Šventajai Vakarienei kitų parapijų narius be raštiško jų parapijos kunigo sutikimo. Išpažinties pamaldas Donelaitis paminėjo 1776 m. rašte valdžiai Karaliaučiuje. Jis skundėsi, kad Įsruties teismo kolegijos nariai su žemės separacijos byla pas jį atvyko tuo metu, „kaip tik tokiu laiku ir tokią dieną, kai turėjau 200 išpažinties einančių žmonių <...>, kai aš kaip tik ketinau išeiti į bažnyčią“ (Donelaitis 2022b, 253, 255). Tolminkiemio bažnyčioje 1767 m. išpažintį atliko 3 060 asmenų, 1768 m. – 3 000, 1799 m. – 2 149 (Tetzner 1896b, 31–32; Freybergas 2002, 159). Šie skaičiai ir Donelaičio minėtas konfitentų skaičius paskirą šeštadienį rodo, kad išpažinties mišparai vykdavo apie 15 kartų per metus – advento ir gavėnios laikotarpiais, atgailos ir maldų dieną ir dar keliomis kitomis progomis.

[16] 1734 m. potvarkį publikavo Waltheris Hubatschas (Hubatsch 1968a, 218–220).

Donelaičio gyvenimo saulėlydyje pasirodė kita lietuviška liturginė knyga: *Agenda tattai esti Surászimas Pagraudinnimû ir Maldû, Lietuwôs Baźnyćiosa skaitomû nůg Kunnigû szwentus sawo Urėdo Darbus pilnawojanćiujû*. Agenda buvo atspausdinta 1775 m. Karaliaučiuje. Ją parengė Gotfrydas Ostermejeris.

Ostermejeriui įsivėlus į polemiką su kunigu Petru Gotlybu Milkumi (Peter Gottlieb Mielcke) ir jo sūnumi precentoriumi Kristijonu Gotlybu Milkumi (Christian Gottlieb Mielcke) dėl lietuviškų giesmių tekstų redagavimo, pastarieji ėmė kritikuoti ne tik jo redaguojamas giesmes, bet ir agendą, ypač dėl to, kad vietoje žodžio *kūnas* jis vartojo žodį *mėsa*. 1788 m. K. G. Milkus minėjo, kad jo kritinėms pastaboms pritarė ir Tolminkiemio klebonas.

> *Beveik prieš dvylika metų ponas kunigas pasirūpino išspausdinti bažnytinę agendą ir išplatino ją Įsruties diecezijoje, norėdamas sužinoti pamokslininkų nuomonę apie kai kuriuos joje padarytus pakeitimus. Be kita ko, sutuoktuvių formuliare Mozės 2, 12 pirmą pasakymą: „Ir atpildė tą vietą kūnu“ išvertė: „Ir atpildė tą vietą mėsa“. Pirmasis pamokslininkas, kuriam teko pareikšti savo nuomonę, iškart pastebėjo, kad „mėsa“ yra skerdiena, o gyvas kūnas jokiu būdu negali būti taip pavadintas. Tai patvirtino tikrai lietuvių kilmės kunigas Donelaitis ir kiti šios diecezijos pamokslininkai; kai kurie iš jų tylomis stebėjosi, kaip gali šitaip prastai mokantis kalbą žmogus imtis leisti ir koreguoti agendą* (Milkus 1990, 253–254)[17].

Nepaisant kritinių pastabų, naujoji agenda buvo įdiegta į parapijas ir pagal ją buvo atliekamos apeigos lietuvių kalba.

Ostermejeris kvietė Donelaitį įsitraukti į naujo giesmyno rengimo darbą. „Nutariau prikalbinti kunigą Donelaitį, kurį žinojau taip pat esant poetą, ar nesutiktų jis mums padėti. Bet jis atsiprašė teisindamasis, jog esąs jau senas ir dreba rankos, todėl sunku rašyti“ (Ostermejeris 1996, 384). Ostermejeris turbūt žinojo, kad Donelaitis buvo išvertęs ar sukūręs keletą giesmių. „Prieš kelerius metus pluoštelį dar turėjo vienas bičiulis [Prūsų] Lietuvoje, tačiau kažkam paskolino ir neatgavo“, – rašo Rėza (Rėza 2014, 133).

Giesmyną Ostermejeris parengė per trejus metus, 1780 m., todėl pas Donelaitį jis tikriausiai apsilankė 1777 m. (Ostermejeris 1996, 385). Donelaitis iš tiesų tada jau buvo silpnos sveikatos, tačiau jis taip pat galėjo abejoti kai kuriais Ostermejerio nustatytais giesmyno parengimo kriterijais. Pastarasis siekė sujungti abi Šimelpenigio giesmyno dalis į vieną, o giesmes išsklaidyti pagal turinį. Abejonių jam kelti galėjo ir Ostermejerio siekis „visiškai perdirbti giesmes“, jei tos buvo prastai išverstos į lietuvių kalbą. Tikintieji daugelį giesmių mokėjo mintinai (Ostermejeris 1996, 378), todėl kunigams tokie užmojai atrodė per drąsūs. Gies-

[17] Milkaus cituojamas tekstas 1775 m. agendoje (Agenda 1775, 32; Petkūnas 2012, 460).

myną Trempų klebonas atspausdino 1781 m. Knyga *Giesmes ßwentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos su nobaźnomis Maldomis į wienas Knygas suglaustos* sulaukė griežtos kritikos, todėl į parapijas įdiegta nebuvo. Visas tiražas buvo atiduotas į makulatūrą.

Pietistinis kunigo nusistatymas

Donelaitis buvo pietistinių pažiūrų kunigas, itin vertinęs pamaldų gyvenimo būdą. Pietizmo dvasios jis tikriausiai prisipildė dar mokydamasis Karaliaučiaus katedros mokykloje, kuriai tada vadovavo pietistinių pažiūrų profesorius Danielis Lorencas Saltenijus (Daniel Lorenz Salthenius). Joje, kaip ir Halės našlaityno mokykloje, mokiniai privalėjo laikytis pietistinio gyvenimo taisyklių, kurias įvedė Augustas Hermanas Frankė (August Hermann Francke) – vengti šokių, žaidimų, juoko, įvairių pasaulietinio gyvenimo pramogų. Šią pietizmo dvasią puikiai atspindi Liudviko Andreaso Goterio (Ludwig Andreas Gotter) giesmė *Pasirūpinkit žmonelės*, kurią į lietuvių kalbą išvertė Fabijonas Ulrichas Glazeris. Šeštame posme sakoma:

Durno svieto sekt linksmybę
Juk krikščioniui ne likta
Juoktis, žaist, šokt su durnybe
Ak! Šventybę mažina.
Kristų kryžavotąjį
Sekant taip darkytisi
Su šiuo svietu kas galėtų?
Juoką veln's iš to turėtų" (Pagérintos 1930, 230, Nr. 231).

Donelaitis stebėjosi, kai kartą pas jį apsilankiusi ankstesnio Tolminkiemio klebono Johano Šperberio duktė jam „atvirai papasakojo, kad šioje klebonijoje sekmadieniais, po abejų pamaldų, būdavę linksma ir šokdavę". <...> „Argi gali kunigas, kuris turi būti visur pavyzdžiu, lošti kortomis <...> iš pinigų, šokti ir lengvabūdiškai elgtis?" – klausė jis (Donelaitis 2022a, 51). Krikščionis turėtų linksmintis ne šokiais, o giesmėmis, kaip „Metų" Selmas ir jo vaikeliai, „daug prisidirbę bei visur viernai triūsinėję, <...> su giesmėmis saldžiomis" linksmai pasidžiaugdavo ir vargus šio amžiaus sau lengvus padarydavo (Donelaitis 2019, 31).

Tolminkiemio klebonas gyrė tik tuos papročius, kurie atitiko pietizmo dvasią. Pietistų būreliuose giesmės ėmė nustelbti net dainą. Donelaitis pritarė tik moralės požiūriu tinkamoms dainoms. „Aš buvau iš prigimties gyvo temperamento, mokėjau dainuoti ir skambinti fortepijonu ir klavesinu, bet dainuodamas ir grodamas išlikdavau padorus ir taikydavausi prie savo svečių, kad jiems patiktų"

(Donelaitis 2022a, 51). Nepadorios dainos, tokios kaip Krizo dukters vestuvėse, buvo peikiamos:

> *Štai, visi svoteliai, su pasimėgimu valgę*
> *Ir tirštų malkelių jau dosniai prisisiurbę,*
> *Poterių, kaip krikščionims reik, skaityt užsimiršo*
> *Ir, kaip kiaulės almono (tik gėda sakyti),*
> *Kiauliškas dainas dainuot ir žviegt užsimanė. <...>*
> *Štai tuo svodbiškas bliovims visur pasikėlė,*
> *Taip kad ir arkliai blogi šokinėdami žvengė* (Donelaitis 2015, 123, 119).

Savo elgesiu kunigas visada turi liudyti „šventą Jėzaus sekimą". Įpėdiniui jis rašė:

> *Tebūnie leista man dar pridurti, kad garbingam dvasininkui visiškai nedera dalyvauti linksmose draugijose ir šėlti su visais. Ir mano laikais jau buvo* [tokių], *kurie kėlė dievobaimingiems žmonėms pasibjaurėjimą ir pasipiktinimą. Pažinojau jaunų kunigų, kurie nesigėdydami kalbėjo draugijose bjaurius žodžius, keikėsi ir kaip kokie bedieviai politikai lošė lumperį iš pinigų. – Kur čia šventas sekimas Jėzaus, palikusio mums pavyzdį, pėdomis?* (Donelaitis 2022a, 73).

Net ir linksmindamasis kunigas turi demonstruoti pietistinį orumą.

> *Mes ir linksmindamiesi turime išlikti sektinu pavyzdžiu ir nieko nepapiktinti, kad šiais netikėjimo laikais nebūtų šmeižiama krikščionybė. O kiek dėl to kenčia dvasininkų luomas. Juk mums viskas laikoma už bloga, net jei tai būtų tik nekalti dalykai* (Donelaitis 2022a, 51).

XVIII a. antrojoje pusėje Prūsijoje augo įtampa tarp pietizmo ir Apšvietos.

Į Bažnyčią Apšvietos racionalizmas skverbėsi lėtai. Jis ėmė plisti, kai 1757 m. Halės Teologijos fakulteto dekanu tapo Johanas Salomas Zemleris (Johann Salomo Semler), kuris ėmė taikyti istorinį-kritinį metodą Šventojo Rašto studijoms. Istorikai jį vadina vokiškojo racionalizmo tėvu. Apšvietos idėjoms pritarę teologai buvo vadinami neologais. Neologija akcentavo racionalumo svarbą teologijoje, naujai interpretavo daugelį klasikinių krikščioniškų dogmų. Pietistai į ją žvelgė kaip į ereziją.

Donelaitis apie naują laikmečio dvasią ir jos poveikį dvasininkams rašė dar 1759 m., tačiau tada jis turėjo mintyse ne pačią neologiją, o apskritai sekuliarias jo laiko apraiškas ir laisvamanybę, kuri ėmė sparčiai plisti kraštą valdant deistinių pažiūrų karaliui Frydrichui II. „Mano laikais Prūsuose jau labai įsigalėjo laisvamanybė; tokie buvo ir kai kurie dvasininkai" (Donelaitis 1977, 539).

Apie laisvamanybę „Metuose“ poetas kalba Selmo lūpomis:

Ak broleliai, ak, išbuskim irgi pajuskim,
Kaip visur išsižioję peklos plyšta bedugniai
Ir kaip pekliškas razbaininks mūsų gadynę
Su savo mokslais velniškais sudūkina visą (Donelaitis 2015, 169).

Kai kurias racionalistines apšvietos publikacijas Donelaitis vadino tikėjimą griaunančiais nuodais. Tokias įžvalgas jis dėstė 1774 m. vokiečių kalba parašytame eilėraštyje *Der Gott der Finsterniß* (*Tamsybių dievas*):

Tamsybių dievas, apsukrus šėtonas,
Suteikia malonumą mulkiui, pasėjęs abejonę,
O šis netruks pumpuoti bjaurastį į knygą;
Savo prakeiksmui ir sielvartui doruolių.
Skausmais šiais pragaras minta,
Ir krykščia, regėdams, kaip tikėjimas miršta,
Po to jau eina maras, prakeiktas šriftas juodas,
Iš leidėjo rankų į pasaulio kūną it nuožmiausias nuodas[18].

8-ajame dešimtmetyje neologija jau skverbėsi į universitetus. 1770 m. Karaliaučiaus teologinių studijų taisyklėse sakoma, kad profesūra turėtų „studijuojantiems labiau akcentuoti bendruosius ir esminius krikščionių mokslo dalykus ir skatinti pažinti protingą bei pagal Raštą labiau išgrynintą teologiją“ (Buddensiegas 2002, 191).

Donelaitis iki gyvenimo pabaigos išliko pietistas. Jis buvo žmogus „ne pagal šio pasaulio madą“, neiškreiptos krikščionybės išpažinėjas, rašė Tolminkiemio precentorius Karlas Vilhelmas Šulcas (Karl Wilhelm Schultz) (Donelaitis 1977, 573, 93 išn.).

Žemės separacijos byla

Po maro likus tuštiems laisvųjų valstiečių ūkiams, karališkoji valdžia 1732 m. įsteigė Tolminkiemio domenų valsčių (*Amt*) su karališkuoju dvaru, dar vadinamą karališkuoju palivarku. Naujo dvaro teritorijoje likę laisvieji ir kiti valstiečiai buvo iškelti į kitus kaimus, o jų žemė prijungta prie dvaro. Valsčiaus centre esantis dvaras buvo nuomojamas amtmonui, kuris buvo aukščiausiasis valsčiaus pareigūnas, savo valdžioje turėjęs vakmistrų – dvaro tarnautojų, atliekančių valsčiaus policininkų funkcijas[19]. Donelaičio laikais Tolminkiemyje gyveno tik

[18] Vertė Gytis Norvilas 2013 m. (Donelaitis 2019, 153).

[19] Karališkieji dvarai paprastai buvo nuomuojami amtsrotams, kurie ėjo ir valdžios patarėjų (Rat) pareigas, tačiau Tolminkiemio dvaras buvo išnuomotas amtmonui. „Metuose“ poetas dvaro

vienas laisvasis valstietis (kulmiškis) ir 200 valstiečių baudžiauninkų, vadinamų „karališkaisiais“, nes turėjo eiti baudžiavą karališkajam dvarui už jiems išnuomotą žemę[20]. „Dvaras“ tuomet reiškė ne pastatą, kaip šiandien dažnai suvokiama, o žemę, kurioje baudžiauninkai atlikdavo prievoles, ir visa, kas ją aptarnavo ir administravo.

1743 m. Donelaičiui atvykus į Tolminkiemį, dvaro valdytojas buvo jau minėtasis Karlas Heinrichas Beringas. Naudodamasis proga, kad atvyko naujas klebonas, nepakankamai žinantis apie bendrą dvaro ir kaimo ganyklą, kuri buvo suformuota dar iki dvaro įsteigimo, jis siekė ją prijungti prie karališkojo palivarko. Amtmonui paliepus matininkui Gerhartui ją išmatuoti, sujudo kaimas. Donelaitis tada raštu kreipėsi į Beringą, prašydamas paaiškinti, ką reiškia tas matavimas. Amtmonas atsakė, kad neturi jokių slaptų sumanymų, ir pažadėjo, jog ganykla išliks bendra kaip anksčiau (Donelaitis 2022b, 205). Kaimas ir klebonas toliau netrukdomai ten ganė gyvulius. 1744 m. pavasarį amtmonas per pievą nutiesė kelią, kuris ėjo ir per bažnyčios žemės rėžį. Jis pažadėjo duoti panašų žemės sklypą kitoje vietoje, tačiau žodžio netesėjo. „Buvau jaunas ir nepažinau pasaulio taip, kaip jį dabar pažįstu. Aš sutikau su pasiūlymu, bet jokio ekvivalento negavau“, – vėliau rašė Donelaitis. Vietoje sklypo Beringas tada pažadėjo klebonui kasmet duoti vežimą šieno, tačiau pažadą tesėjo tik porą metų (Donelaitis 2022a, 39).

1745 m. dvaro laukai dar kartą buvo padidinti. Kelių valstiečių žemė buvo priskirta prie dvaro žemės, o jie 1746 m. pavasarį iškeldinti. Klebonas tada neteko pajamų už krikštą, konfirmaciją, užsakus, sutuoktuves, išpažintis, laidotuves ir kalėdą. Pertvarkymus vykdžiusi laikinoji komisija nurodė dvarui kunigui mokėti vieną reichstalerį per metus kaip kompensaciją, tačiau amtmonas tik kelis kartus sumokėjo, o vėliau atsisakė tai daryti, motyvuodamas, kad taleris buvo nurašytas kaip Donelaičio šeimynos metinis pagalvės mokestis (Donelaitis 2022a, 45; Donelaitis 2022b, 207). Papasakojęs patirtas skriaudas įpėdiniui, Donelaitis ištarė žodžius, kuriuos atkartojo 1777 m. laiške Įsruties precentoriui Johanui Gotfrydui Jordanui (Johann Gottfried Jordan):

> *Laiminga parapija, kur nėra karališkojo kelio;*
> *Laimingesnė ta, kur nėra karališkojo dvaro;*
> *O laimingiausia ta, kur nėra jokio kilmingojo* (Donelaitis 2022a, 45).

1766 m. Beringui mirus, dvarą išsinuomojo jo žentas Teofilis Ruigys (Theophil Ruhig). Santykiai tarp Donelaičio ir naujojo amtmono buvo prasti. Kle-

valdytoją vadina tiek amtmonu, tiek amtsrotu.

[20] Tecneris kažkodėl mini penkis laisvuosius valstiečius, nors žemės separacijos dokumentai rodo Tolminkiemyje buvusį tik vieną (Tecneris 2002a, 97).

bono nuotaiką liudija asmeniniai komentarai, palikti po amtmono ir valdžios atstovų raštais. Jie buvo pilni kandžios ironijos, susierzinimo, pasipiktinimo.

1769 m. spalio 21 d. karalius išleido įsaką, kuriuo nurodė panaikinti bendrą laukų ir ganyklų valdymą, o žemę atitinkamai pasidalinti. Ruigys pasiūlė Donelaičiui palikti *viską po senovei*. Nežinodamas tikrų amtmono kėslų, jis sutiko (Donelaitis 2022b, 95). 1770 m. Ruigys pasisavino minėtą bendrąją 2 ūbų 24 margų 248 sieksnių ganyklą, o 1773 m. ją apkasė grioviais (Donelaitis 2022a, 37). Kaimo gyventojai nepaisė amtmono savavališkų veiksmų ir toliau ten ganė gyvulius, dėl ko dažnai kildavo kivirčų. Kai gyvuliai įžengdavo į šį sklypą, Ruigys juos sulaikydavo ir tik po to, kai „kaltininkai“ sumokėdavo jo paties nustatytą baudos mokestį, juos grąžindavo. Kartą prie liudininkų jis grasino piemeniui „rankas ir kojas sulaužyti“, jei ten jis dar kartą pasirodys su gyvuliais (Donelaitis 2022b, 169).

1775 m. Ruigys pareiškė norą pradėti žemės atskyrimą. Ji turėjo būti pasidalinta tarp dvaro iš vienos pusės ir bažnyčios, smuklininko Huno (Huhn) bei laisvojo valstiečio Štuvės (Stuwe) iš kitos. Pagal Ruigio užmačias, bendroji ganykla turėjo būti paskirta dvarui, o atskyrus ariamąją žemę ir pievas parapija ir kiti separacijos dalyviai turėjo gauti menkesnės vertės sklypus. Separacijos procesui pritarė Įsruties teismo kolegija ir Įsruties apygardos separacijos komisija.

Supratęs Ruigio kėslus, Donelaitis pareikalavo, kad į separacijos komisiją būtų paskirtas bažnyčios atstovas, kuris gintų jos teises. Jos atstovu į komisiją buvo paskirtas ne kuris nors parapijos deleguotas asmuo, o Įsruties teismo pirmininkas Ernstas Frydrichas Albertas fon Aveidenas (Ernst Friedrich Albert von Aweyden). „O jūs, neteisingieji! – rašė Donelaitis, perskaitęs Įsruties teismo kolegijos 1775 m. rugsėjo 14 d. raštą. Jei būtute pasilikę nuošalyje, būtute išsaugoję savo sąžinę ir nepadarę tokios sunkios nuodėmės prieš vargšės bažnyčios teises“ (Donelaitis 1977, 575, 117 išn.).

Separacijos komisija 1775 m. rugsėjo 29 d. sudarė aktą, kuriuo pritarė vienpusiškiems amtmono Ruigio planams. Ruigiui turėjo atitekti bendroji ganykla ir geriausia ariama žemė bei pievos. Donelaitis teigė, kad būtent šis dokumentas padarė pradžią visiems toliau kilusiems nesutarimams. Separacijos aktui pritarė ir Aveidenas, sakydamas, kad, „atsižvelgiant į Tolminkiemio laukų išsidėstymą ir pobūdį, separacijos nesą įmanoma įvykdyti jokiu kitu geresniu bei galutinį separacijos tikslą labiau atitinkančiu būdu“ (Donelaitis 2022b, 131). „Žmonės, jūs teisėjai Įsrutyje, pone von Aweydenai su savo pakalikais, kaip jūs už tai kada nors atsakysite prieš savo sąžinę ir prieš Dievą?“ – klausė Donelaitis (Donelaitis 2022a, 75).

Sudarę aktą, komisijos nariai atvyko pas kleboną ir reikalavo jo parašo. Donelaitis detaliai aprašo šališkus komisijos veiksmus:

Separacijos planą, žiūrėdamas kuo didžiausios naudos sau, sudarė Tolminkiemio dvaro valdytojas amtmonas Ruigys, ir jo vienašališku prašymu šį planą patvirtino – kaip tik tokiu laiku ir tokią dieną, kai turėjau 200 išpažinties einančių žmonių – trys Įsruties teismo kolegijos nariai; du iš jų (vienas buvo vardu Baurathas ir gąsdino mane brangiu teismo procesu), nešini visiškai užbaigtu protokolu, atėjo pas mane į namus, kai aš kaip tik ketinau išeiti į bažnyčią. Buvo pareikalauta mano parašo, neduodant man laiko patikrinti pateikto rašto ar, nuodugniai apsvarsčius, išsakyti savo nuomonės. Į tai aš pareiškiau, kad, remdamasis svariomis priežastimis, apie kurias jiems ketinau netrukus pranešti (ir tai iš tiesų keturis kartus padariau), negalėčiau sutikti su amtmono Ruigio paties sudarytu separacijos planu. Paprašiau, kad tai būtų užrašyta ir kad būtų paisoma bažnyčios teisių. Veltui prašiau! Man buvo atsakyta, kad protokolas būsiąs ir be mano parašo pasiųstas į karališkuosius etc. rūmus sprendimui priimti; tada aš pasišalinau ir nuskubėjau į bažnyčią, nes ten manęs jau ilgai laukė (Donelaitis 2022b, 253, 255).

Gumbinės karo ir domenų rūmai spalio 11 d. nurodė matininkui Noibaueriui (Neubauer) pagal šį aktą sudaryti Tolminkiemio separuojamų žemių planą, tačiau vis dėlto pažymėjo, kad Ruigys negali pretenduoti į bendrąją kaimo ganyklą, nes negali įrodyti, kad toji jam kada nors priklausė. Ji turi likti bendra, arba separacijos dalyviai turi gauti po jiems priklausančią dalį. Gruodžio 8 d. komisijos narys, ekonomijos komisaras Šumacheris (Schumacher) su Noibaueriu ir Ruigiu dar kartą apžiūrėjo atskiriamus sklypus ir raštiškai paliudijo, „kad klebono ir jo kaimynų interesai šitaip atidalinant valdas žemių kokybės atžvilgiu nė menkiausiu mastu nepažeidžiami“ (Donelaitis 2022b, 149). Klebono ir kitų separacijos dalyvių nuomonės nebuvo pasiteirauta. Jie buvo pakviesti tik gruodžio 12 d., kai matininkas jau buvo parengęs protokolą. Donelaitis vietoje savęs pasiuntė varpininką Zeligmaną (Seligman). Kai kaimo gyventojai pamatė „vietoj jų labai gerai įtręšto lauko ir visur iškultivuotų pievų“ jiems skiriamus sklypus, jie tylėdami pasišalino. Nors dvaro valdytojas juos šaukė sugrįžti, jie nieko nebenorėjo girdėti.

Matininkas Noibaueris gruodžio 12 d. protokole nepalankiai atsiliepė apie Donelaitį ir kitus žemės dalininkus. „Atrodo, klebonas ir jo kaimynai nė neketina leistis atskiriami, kad toliau galėtų kaip anksčiau naudotis dvaro valdytojo lauku ir ganykla“ (Donelaitis 2022b, 149). Donelaitis šalia tokio pareiškimo paliko asmeninį komentarą: „Žmogau! Neubaueri! Kaip tu kada nors už tai prieš Dievą atsakysi? Kur buvo tavo sąžinė? Kaip tau šiame pasaulyje dar galės kas nors sektis!“ (Donelaitis 2022b, 149). Prie Šumacherio liudijimo jis parašė: „Teisingasis Dieve, įbaugink to bedievio žmogaus sąžinę, arba kol jis gyvas, arba bent

mirties akivaizdoje. Tepajunta, atėjus laikui, didelę baimę ir visi kiti piktadariai“ (Donelaitis 2022b, 143).

Gruodžio 15 d. rašte Gumbinės karo ir domenų rūmams Ruigys įrodinėjo separacijos naudingumą kaimui ir bažnyčiai. „Pagal naująjį planą, visos kaimo žemės yra išilgai dvaro rėžių daug patogesnėje vietoje ir arčiau negu pirma. Todėl kaimas galėtų jas tvarkyti daug geriau nei anksčiau“ (Donelaitis 2022b, 159, 161). Dėl bendros ganyklos kaimas neturi reikšti pretenzijos, nes ji jau priklausė karališkajam palivarkui. „Aš įrodau, kad šita ganykla, esanti visai atskirai nuo bendrų valdų, <...> jokiu būdu nėra bendra kaimo ganykla, bet yra *separatim* skirta vien tik karališkojo palivarko karvių bandai“ (Donelaitis 2022b, 169, 171).

Ruigys kleboną apkaltino visišku ūkinių dalykų nekompetentingumu:

> *Jis visiškai neišmano ligšiolinių savo žemių kokybės ir juo labiau kiekybės, nes per 32 kunigavimo ir sielovados metus savo laukus vos iš tolo tematė. <...> iš šio kunigo, tiesą sakant, nė negalima reikalauti tikslių žinių apie jo laukų pobūdį ir apie visa tai, kas apskritai susiję su separacijos reikalų visuma, nes jis, negailėdamas pastangų, yra atsidėjęs vien kilniems mokslams ir moksliškiems dalykams, o taip pat su kunigo pareigomis susijusiai sielovadai; dėl to, žinoma, jam nebelieka nė kiek laiko gilintis į šios separacijos reikalus. O dar jo silpnos akys toli neįžiūri. <...> Taigi pagrindinis klebono argumentas, kuriuo remdamasis jis protestuoja prieš separaciją, yra jo ilgas 62 metų amžius* (Donelaitis 2022b, 163, 165).

Amtmonas teigė, kad ne klebonas ir kiti separacijos dalyviai, o jis yra labiausiai skriaudžiamas. „Beveik visi dvarai visame krašte jau yra atskirti. Ir jeigu aš dar ilgiau turėčiau pasilikti pragaištingoje bendruomenėje, tai būčiau vienintelis nelaimingasis“ (Donelaitis 2022b, 175).

Donelaitis jautriais asmeniniais įrašais vėliau komentavo šį Ruigio raštą: „Aš nebuvau niekieno išklausytas nei išgirstas. Dieve, tu tai žinai! <...> Teismo kolegija, matininkas ir ponas von ekonomikos komisaras, visi pūtė į vieną dūdą. O aš turėjau gintis vienui vienas. <...> Viešpatie, gink čia savo garbę ir vargstančiųjų bei prispaustųjų teisybę“ (Donelaitis 2022b, 157).

Į amtmono teiginį, esą klebonas protestuoja prieš separaciją dėl jo senyvo amžiaus, jis atsakė: „Šlovė Dievui, kad aš garbingai nešioju žilą plauką ir galiu prieš nieką pasaulyje nesigėdyti, nesigėdyti, nesigėdyti. O tu <...> vienintelis nori man pasityčiodamas prikišti, kad aš tokiame amžiuje nebegaliu pradėti iš naujo ūkininkauti? Dabar, rašydamas tai, esu 65 metų amžiaus. Kodėl tu manęs anksčiau iš Tolminkiemio neišvijai arba neužmušei? Manau, kad jei tau būtų leista, nusuktum man sprandą nieko nelaukdamas“ (Donelaitis 2022b, 163, 165).

Šiuo aštriu komentaru Donelaitis tikriausiai turėjo mintyse Biblijos istoriją 1 Kar 21–22, kurią jis paminės komentuodamas pašiepiančias Ruigio pastabas.

Atsakydamas į amtmono skundą Karališkiesiems Gumbinės rūmams 1776 m. vasario 1 d., klebonas teigė, kad Ruigys, „dar nė nepalietęs realių faktų, pasinaudojo klasta ir įgaliotiesiems Rūmams nusakė mano charakterį kaip nepakenčiamą bei vertą vien pajuokos, tuo tikėdamasis prasiskinti kelią, kad tik sėkmingai prakištų savo suktai nusakytus, iš piršto laužtus dalykus ir juo lengviau susilauktų *applausum* bei palankumo“ (Donelaitis 2022b, 191). Donelaitis stebėjosi, kaip amtmonas drįsta tyčiotis iš garbingo jo amžiaus ir nesigėdi sakyti, kad klebonas per visus Tolminkiemyje praleistus 32 metus net iš tolo savo laukų nėra matęs. „Šiam šmeižtui ir mano charakterio juodinimui betrūksta tik to, kad amtmonas Ruigys būtų užginčijęs mane turint savimonę ir protą; tada jau būtų savo neprilygstamo šmeižiko vaidmenį (kuris, tiesą sakant, jam tinka) atlikęs tiesiog tobulai“ (Donelaitis 2022b, 193).

Ruigys 1776 m. kovo 25 d. rašte Gumbinės rūmams vėl įrodinėjo, kad bendroji ganykla priklausanti jam, nes reikalas jau įsisenėjęs. Jei kaimui ji būtų rūpėjusi, jie būtų rašę skundus, bet to nepadarė.

> *Per tuos 9 metus, kuriuos einu savo pareigas, nė vienas kaimo – nei klebono, nei smuklininko, nei laisvojo valstiečio – gyvulys joje nesiganė. Jeigu jie būtų turėję kažkokių teisių į bendrą ganiavą toje pievoje, tai jiems nereikėjo taip ilgai tylėti iki pat dabar, kai turi prasidėti separacija, bet derėjo iš pat pradžių – kai aš, remdamasis savo ex actis išplaukiančia išskirtine nuosavybės teise, uždraudžiau jiems ten ganyti – ieškoti teisinių priemonių apsiginti* (Donelaitis 2022b, 225, 227).

Perskaitęs šį raštą, Donelaitis prilygino Ruigį nedoram Izraelio karaliui Ahabui iš Pirmosios Karalių knygos 21 ir 22 skyrių, kuris, negalėdamas teisinėmis priemonėmis įsigyti Naboto vynuogyno, pasitelkęs melagingus liudytojus, pasmerkė jį myriop ir turtą pasisavino. Dievas už šią nuodėmę siuntė jam mirtį. Po šiuo apmąstymu klebonas parašė maldą:

> *Visa žinantis Dieve, tu ištiri mūsų mintis ir norus, tu žinai, kad aš šiam žmogui, amtmonui, nelinkiu tokios pat nelaimės. Jei tai įmanoma, pataisyk jį dar šiame gyvenime. Tau nestinga priemonių ir būdų. Jei ne, tai daryk viską pagal savo išmintį ir teisingumą. Amen* (Donelaitis 2022b, 231).

Nors Aveidenas 1776 m. balandžio 26 d. raštu patikino kleboną, kad iš jo nieko nebus atimta, o net dar pridėta pagal kokybę ir kiekybę bendrosios ganyklos dalis, birželio 21 d. Gumbinės karo ir domenų rūmai pranešė, kad jei klebonas per aštuonias dienas neįteiks savo galutinio pareiškimo Įsruties teismo kolegijai

(Aveidenui), tai bus paskelbtas galutinis sprendimas pagal turimus dokumentus. Rašte Įsruties rūmams birželio 29 d. Donelaitis pakartojo, kad separacija pagal amtmono numatytą planą yra visiškai nepriimtina, „nes jeigu amtmono Ruigio separacijos projektas būtų vykdomas, tai bažnyčios žemių – tiek ariamų laukų, tiek ir pievų – našumas sumenktų trečdaliu ar daugiau“ (Donelaitis 2022b, 247). Vėliau, komentuodamas Aveideno daug jam žadėjusį raštą, jis rašė: „Nieko iš viso to neišėjo. Turėjau sugalvoti pats, kaip gelbėtis, o galiausiai teko eiti iki karaliaus“ (Donelaitis 2022b, 237).

Skundą karaliui jis parašė liepos 4 d. „Visų maloningiausias Karaliau ir Valdove! – kreipėsi jis į monarchą per Rytų Prūsijos Vyriausybę Karaliaučiuje. – Prašyti Jūsų Karališkosios Didenybės maloningiausio apgynimo, tapusio mano vieninteliu prieglobsčiu, mane verčia neišpasakyta bėda, į kurią šiuo metu patekau *ratione* man tiesiog prievarta primetamos Tolminkiemio palivarko žemių ir ten pat esančių klebono sklypų separacijos“ (Donelaitis 2022b, 253). Tokia separacija, į kurią jis buvo stumiamas prieš jo valią, „neigiamai atsilieptų visai mano žemiškajai gerovei; aš ir visi mano įpėdiniai kuo teisėčiausiai skųstumės tuo, kad buvo pažeistos bažnyčiai maloningiausiai suteiktos teisės bei jai priklausančios privilegijos, o visų čionykštei parapijai tarnaujančių ištikimų tarnų ateities pragyvenimo lėšos apkarpytos taip, kad jie nebeapsigins nuo skurdo bei bado ir bus nelaimingi“ (Donelaitis 2022b, 259).

Gumbinės rūmai rugpjūčio 27 d. informavo Donelaitį apie jų sprendimą įgyvendinti separaciją. Separacijos dalyviai sužinojo, kiek jiems buvo numatyta žemės ir kad bendra ganykla bus padalinta proporcingai pagal turimą ūbų kiekį. „Aukščiau paskelbtas nuosprendis yra galutinis“, – pranešė Rūmai klebonui, pažymėdami, kad, jei jis nori, dar gali skųstis karališkajam Direktoratui (Donelaitis 2022b, 269). Klebonas atsakė, kad jis jau kreipėsi į karalių per Rytų Prūsijos vyriausybę Karaliaučiuje, prašydamas apginti vietinę bažnyčią ir jos žemes. Prie rūmų rašto jis vėliau pažymėjo: „Sąžine, atbusk ir išgąsdink tą bedievių gaują“ (Donelaitis 2022b, 273). Spėdamas, kad Rūmai vienašališkai gali pradėti separaciją, nesulaukęs karaliaus atsakymo, rugsėjo 12 d. jis pakartotinai kreipėsi į monarchą, pranešdamas apie Gumbinės raštą dėl pradedamos separacijos pagal Ruigio suprojektuotą planą. Klebonas dar kartą paprašė valdovo „paimti čionykštę kleboniją bei bažnyčios žemes į savo garbingiausią globą“ (Donelaitis, 2022b, 281). Separacija buvo sustabdyta, tačiau Ruigiui ir ekonomijos komisarui Šumacheriui garsiai skelbiant, kad ji vis tiek prasidės kitų metų pavasarį, Donelaitis 1777 m. vasario 11 d. dar kartą kreipėsi į karalių, prašydamas ginti bažnyčios teises. Asmeninėje rašto kopijoje jis užrašė šią maldą:

> *Teisingasis Dieve! Pažvelk į tai, kaip tu kadaise žvelgei į savo tautos kančią (Iš 3, 7–8) ir išgirdai jos šauksmus. Pasigailėk mano persekiotojų ir pataisyk juos dar prieš mirtį, kol jie neišklausė savo amžinojo pasmerkimo nuosprendžio* (Donelaitis 2022b, 287).

Negavęs atsakymo iš Rytų Prūsijos vyriausybės Karaliaučiuje, jis 1777 m. balandžio 18 d. vėl kreipėsi į karalių, tačiau dabar per Prūsijos Generalinį vyriausiąjį finansų, karo ir domenų direktoratą Berlyne.

Tuo tarpu Ruigys toliau savivaliavo bendroje ganykloje. Jis vėl sulaikydavo ten ganomus gyvulius, o savo gyvulius ganė kaimo pievose. Papriekaištavus jis atsakydavo: „Jei klebonas ir kiti savininkai yra nepatenkinti mano ūkine veikla, tegul atsiskiria nuo manęs ir pasiima savo dalį atskirai, kaip mano pasiūlyta ir suplanuota“ (Donelaitis 2022b, 299, 301). Donelaitis apie tai rašė 1778 m. birželio 10 d. skunde Gumbinės rūmams.

Nors klebonas atsakymo į savo skundus iš Karaliaučiaus karo ir domenų rūmų nesulaukė, aukštesnioji valdžia nurodė Gumbinės rūmams separaciją sustabdyti, nes nutartis buvo paskelbta „neišklausius kitos pusės“ (Donelaitis 2022b, 256). Vietos pareigūnai buvo informuoti, kad byla buvo persiųsta Prūsijos teisingumo ministrui ir Dvasinių reikalų departamento direktoriui Ernstui Frydemanui fon Miunchauzenui (Ernst Friedemann von Münchhausen).

Susiklosčiusią situaciją, kai vietos valdžia jau trejus metus visaip rėmė Ruigį, o jam vienam teko ginti bažnyčios ir kaimo teises, jis palygino su visų demonų sujudimu:

> *Sujudo visas Acheronas*[21]*, o Belzebubas, vyriausiasis velnias, šitam žaidimui vadovavo. Aš turėjau kaip mažasis Dovydas į visas puses atsišaudyti iš savo laidynės, pagaliau net kreiptis į Berlyną, šauktis pagalbos ir skųstis dėl prievartos. Karališkoji Vyriausybė Karaliaučiuje užstojo mane, ir visus iš manęs gautus skundus ir pranešimus nusiuntė karaliui* (Donelaitis 2022a, 65).

Tačiau ir Berlyne byla nejudėjo iš vietos. Dėl nežinomų priežasčių fon Miunchauzenas neįteikė jos karaliui. Tik kai jį pakeitė Karlas Abrahamas fon Cedlicas (Karl Abraham von Zedlitz), byla pasiekė valdovą.

1780 m. vasario 17 d. karalius Frydrichas Didysis pasirašė rezoliuciją, kuri buvo palanki Donelaičiui. Deja, klebono ši žinia jau nebepasiekė, nes vasario 18 d. jis mirė. Karaliaus raštas atkeliavo į Tolminkiemį tik po keturių savaičių (Tecneris 2002a, 107).

Po Donelaičio mirties ginčai dar tęsėsi daugiau nei 10 metų. 1781 m. karalius papriekaištavo Įsruties teismo kolegijai, kad ji dar nebuvo užbaigusi separacijos

[21] Acheronas – graikų mitologijoje upė, juosianti požemio karalystę – pragarą.

(Tecneris 2002a, 108). Tik 1790 m. naujam klebonui Kristijonui Benediktui Lovinui sutikus su separacijos sąlygomis, byla pajudėjo į priekį. 1793 m. separacija tapo visiems priimtina ir patvirtinta (Tecneris 2002a, 108; Tetzner 1897a, 291, 293). Tik dėl Donelaičio ir vėlesnių Tolminkiemio kunigų pastangų bažnyčia žemės neprarado.

Žemės separacija pareikalavo iš Donelaičio daug pastangų bei sveikatos ir turbūt priartino jo mirtį. Likus metams iki mirties jis rašė: „Aš savo [vargus] iškentėjau labai kantriai, ir jeigu buvo galima išvengti skandalo ar kivirčų, apdairiai ir atkakliai kovojau dėl bažnyčios ir jos žemių“ (Donelaitis 2022a, 71). Iš tiesų byla labai apsunkino paskutinius šešerius jo gyvenimo metus. Likus trims mėnesiams iki mirties, 1779 m. lapkričio 11 d. karaliui jis rašė: „Ypač amtmono Ruigio sukelti smarkūs neramumai dėl čionykštės klebonijos laukų ir palivarko žemių separacijos iš manęs, seno, atėmė labai daug jėgų ir išsekino. <...> Dabar jau mano savijauta tokia, kad man reikia pagalbos“ (Donelaitis 2022b, 305, 307). Jis prašė valdovo, kuriam priklausė Tolminkiemio bažnyčios patronato teisė, paskirti jo įpėdiniu tuometį parapijos precentorių Karlą Vilhelmą Šulcą (Karl Wilhelm Schultz)[22].

Įpėdinių nuomonė apie Donelaitį

Daugelį įrašų krikšto metrikų knygose ir laisvose dokumentų vietose bei paraštėse Donelaitis paliko savo įpėdiniui. Juose ir „Visokiose patikimose žiniose mano įpėdiniui“ jis daug dėmesio skyrė ginčui su dvaru ir patarimams, kur besitęsiančioje separacijos byloje rinktis žemę. Jis siekė parodyti, kad kovojo ne tik dėl savęs, bet ir įpėdinio labui, kad nesumažėtų būsimo klebono atlyginimas ir gyvenimo gerovė. Kartą jis pasakė: „Mano įpėdinis, jeigu jis krikščionis ir dėkingas žmogus, padėkos. Bet jeigu jis nekrikščionis ir nedėkingas, tai vis tiek aš būsiu pasielgęs kaip krikščionis ir žmonių draugas. Netrokštu jokios padėkos, nes ji man, gulinčiam žemėje, jau nebepadės“ (Donelaitis 2022a, 33).

Po Donelaičio mirties 1780 m. Tolminkiemio klebonu tapo Frydrichas Danielius Vermkė (Friedrich Daniel Wermcke). Parapijoje jis tarnavo iki 1789 m. Jo nuomonė apie pirmtaką buvo palanki. „Donelaitis, kuris čia ištarnavo 36 metus, savo įpėdiniui visose krikšto metrikų knygose paliko daug gerų pamokymų. Ar tik nebus jis tuos pamokymus padaręs savo [gyvenimo] taisykle? Aš, jo įpėdinis, jo nepažinojau, nors jis buvo žinomas kaip puikus menininkas, ką aš patyriau tik po jo mirties“ (Tetzner 1896a, 191).

[22] Šulcas adjunktu (antruoju kunigu) paskirtas nebuvo. Po Donelaičio mirties jis išvyko tarnauti precentoriumi į Šilėnus Pilkalnio bažnytinėje apskrityje. 1805 m. jis buvo įšventintas į kunigus ir šioje parapijoje ištarnavo iki mirties 1813 m. (Rhesa 1834, 150).

Kaip ir Donelaitis, Vermkė tęsė kovą dėl bažnyčios žemės (Freybergas 2002, 175)[23].

Kitaip poetą vertino Kristijonas Benediktas Lovinas. Jis Donelaitį apibūdino kaip nerūpestingą, apsileidusį ir šeimyna bei parapijos ūkio reikalais nesirūpinusį kleboną, dėl kurio aplaidumo sumažėjo bažnyčios žemė.

> *Kad taip tikrai galėjo atsitikti, labai lengva paaiškinti nerūpestingumu mirusio klebono Donalitijaus, kuris nuo 1743 iki 1780 metų čia gyveno ir niekad nesirūpino nei ūkio reikalais, nei savo laukais, nei savo šeimyna. <...> Nepaisant viso apsileidimo, vis dėlto dažni pranešimai apie bažnyčios žemių sumažinimą kleboną Donalitijų taip veikė, jog savo įpėdiniams jis suteikė smulkių žinių apie įvairius klebonijos žemių sumažinimus, jis pats tuo nesiskundė, buvo, kaip sakosi, taikingas ir viską pavedė Dievui* (Donelaitis 1977, 574, 106 išn.).

Lovinas tikriausiai nepažinojo Donelaičio, nes į Tolminkiemį atvyko 1780 m. prieš adventą – praėjus devyniems mėnesiams po jo mirties (Freybergas 2002, 176). Nuomonę apie Donelaitį Lovinas galėjo susidaryti iš dokumentų parapijos archyve arba iš nuogirdų. Jis tikriausiai perskaitė Donelaičio įrašą įpėdiniui, kurį šis paliko prieš mirtį: „Aš, kunigas Kristijonas Donelaitis, esu jau senas, o mano žmona, kuri iš tiesų ir prižiūrėjo ūkį, taip pat paseno ir pasiligojo. Mes abudu mėgome ramybę ir viską pavedėme Dievui, nes jau buvome netoli karsto“ (Donelaitis 2022a, 37).

Lovino tvirtinimas, esą Donelaitis nesirūpino parapijos ūkio reikalais, laukais ir net savo šeimyna, kelia abejonių. Juk jo klebonavimo metu buvo pastatyta naujoji bažnyčia, atstatyta sudegusi mokykla. Jis iš pagrindų rekonstravo kleboniją, kurioje Lovinas gyveno 30 metų. Savo asmeninėmis lėšomis pastatė našlių namus ir užrašė juos bažnyčiai. Donelaičio kovą dėl bažnyčios žemės liudijo klebonijoje saugoma gausi archyvinė medžiaga. Jam teko ištverti patį sunkiausią 1775–1776 m. laikotarpį, kai parapijai grėsė nepalanki žemės separacija. „Aš nebuvau niekieno išklausytas nei išgirstas. <...> visi pūtė į vieną dūdą. O aš turėjau gintis vienui vienas“ (Donelaitis 2022b, 157). Įpėdiniui jis paliko tokį įrašą: „Aš irgi, kaip mano įpėdinis matys iš šių eilučių, nevilties pagautas bylinėjausi, tik ne dėl savo asmeninės naudos, o dėl bažnyčios žemių ir savo įpėdinio labui. Jeigu jis yra šykštus ir nepatenkintas, galbūt peiks mane, kad nepadidinau pajamų. –

[23] Po Vermkės mirties į Tolminkiemį 1789 m. atvyko ankstesnis šios parapijos precentorius Johanas Efraimas Jansonas (Johann Ephraim Janson). Tolminkiemyje jis tarnavo 1760–1762 m. Paskui precentoriavo Gavaičiuose, o po ordinacijos, nuo 1767 iki 1789 m., aptarnavo Karaliaučiaus lietuvių Šv. Elžbietos parapiją (Donelaitis 1977, 540; Moeller 1968, 75). Į klebono pareigas Tolminkiemyje jis buvo įvesdintas 1789 m. kovo mėn., tačiau mirė tų pačių metų birželio 11 d. (Freybergas 2002, 56).

NB. Pone Įpėdini, nepaniekink šių žodžių! Neįžeisk manęs kape!“ (Donelaitis 2022a, 73).

Apsileidimu Lovinas kaltino ne tik Donelaitį, bet ir savo pirmtaką Vermkę. „Panašiai klebonas Vermkė, kuris nuo anno 1780 iki 1788 čia gyveno, taip mažai tesirūpino savo žeme, kad nebūtų pastebėjęs, jei ir labai daug jos trūktų“ (Donelaitis 1977, 574, 106 išn.). Jo kritinės pastabos apie šį kleboną taip pat skamba keistokai, nes Vermkės klebonavimo laiku Tolminkiemyje Lovinas ėjo parapijos precentoriaus pareigas. Jis turėjo patirti, kad Vermkės tarnystės laikotarpiu vėl įsiplieskė ginčai dėl žemės separacijos. Jaunasis klebonas savo raštuose, atrodo, gerokai aplenkė nuosaikų Donelaičio toną, nes Vermkė atvirai skelbė, kad „Tolminkiemio dvaras įvairiopai grobia čionykštės bažnyčios žemę“ (Tecneris 2002a, 108). Įsrutyje jis keletą kartų buvo įspėtas „dėl jo šiurkščių pasisakymų“ (Tetzner 1897a, p. 293).

Kitaip Donelaitį vertino precentorius Šulcas, Tolminkiemyje tarnavęs paskutinius devynis klebono gyvenimo metus. „Jis buvo sąžiningas žmogus. Sąžiningas neiškreipto krikščioniško mokslo gerbėjas ir mylėtojas. Dievas telaimina jo kapą ir teleidžia man prieš savo sostą kada nors susitikti su juo“ (Donelaitis 1977, 573, 93 išn.).

Liudvikas Rėza, kuris bendravo su Donelaitį asmeniškai pažinojusiais kunigais ir gavo „tikrų žinių iš jų lūpų, teigia, kad Donelaitis gyveno dorai patriarchališkai ir buvo mylimas parapijiečių. <...> poeto vardas neužmirštas. Jis bus dėkingai atmenamas, kol gyvuos lietuvių tauta“ (Rėza 2014, 126–127).

„Metų“ aplinka – lietuviškas parapijos kaimas

Rėza pirmasis pastebėjo, kad „vieta, kur veikia kūrinio herojai, yra tik vienas Aukštutinės [Prūsijos] Lietuvos valsčius, stipriai atmieštas svetimšaliais kolonistais“ (Rėza 2014, 127). Vieta, kurioje vyksta veiksmas, yra Vyžlaukio valsčius, turintis 12 šaltyšių, kurie vežė parduoti „amtsroto javelius iškultus į Karaliaučių“[24]. Žemėlapyje tokio valsčiaus nėra, kaip ir Taukių kaimo, kurio šaltyšių Krizas pasirinko sau į žentus.

Kažin ar galėjo Donelaitis rašyti „Metuose“ apie kokią nors kitą vietovę, o ne apie savo Tolminkiemio parapijos kaimą. Jis nemėgo keliauti, bendravo tik su gretimų parapijų kunigais, retkarčiais juos pavaduodavo Enciūnuose ir Valtarkiemyje. Tarnybos reikalais jis lankydavosi tik Gumbinėje ir Įsrutyje. Per visą tarnystės laikotarpį jis tik vieną kartą 1757 m. nuvyko į Karaliaučių, kur dalyvavo brolio Frydricho sūnaus Karlo Vilhelmo krikštynose. Jis buvo tikras kaimo parapijos klebonas, persisunkęs kaimiečių gyvenimo tikrove (Tecneris 2002e,

[24] 1787 m. Tolminkiemio valsčius turėjo keturis šaltyšius (Tecneris 2002a, 99).

134–135). Išoriniam politiniam gyvenimui poezijoje jis visiškai neskyrė dėmesio. Net apie Septynerių metų karą ir patirtus vargus „Metuose“ jis neužsimena nė žodžio. Turbūt vienintelis istorinis faktas, kurį jis mini poemoje, yra du kartus Karaliaučių nusiaubęs gaisras. Žinoma, kad didelė Karaliaučiaus dalis išdegė 1764, 1769 ir 1775 m.

„Metų“ kaimas Vyžlaukio valsčiuje yra grynai lietuviškas. Kažkur netoliese gyvena kolonistai – „vokietis, kuris jį [lietuvininką] per drimelį laiko“, prancūzas, kuris „jau po tam pas mus susibastė ir prancūziškas manieras mus pamokino“ ir šveisteris „su savais mokslais“ (Tecneris 2002e, 134–135).

Netoli kaimo yra dvaras, kurio amtmonas – žiaurus ir klastingas. Tai Teofilio Ruigio prototipas (Passargė 2002, 79)[25]. Jis garsėjo savo šiurkščiu elgesiu. Ne kartą grasino piemenims, jei tie dar kartą su kaimo gyvuliais pasirodys jo nusavintoje bendroje Tolminkiemio ganykloje. „Jam priklauso visa, ko jis nori ir geidžia turėti; nesvarbu, ar tai teisinga, ar neteisinga. <...> Drebėkite jūs kiti, mažučiai žmoneliai, aplinkui“, – taip Ruigį apibūdino klebonas (Donelaitis 1977, 453)[26].

„Metuose“ amtmonas, pasigedęs šilingo, „taipo sumušdino Pričkų, kad vos tris dienas sulaukęs numirė biedžius“. Jis mušė ir kitus būrus, ir net „vakmistrui taip smarkiai mušė per ausį, kad ir jis penkias dienas ant patalo sirgo“ (Donelaitis 2015, 203), o vakmistras (*vachtmeister*) buvo antrasis pagal rangą po amtmono asmuo (Rėza 2014, 216). Nors būrų plakimas 1748 m. buvo uždraustas, o nukentėjusieji galėjo skųstis Gumbinės rūmams (Tecneris 2002a, 94, 100), tačiau vargu ar vos mokantys rašyti būrai sutiks skųstis prieš vyriausiąjį valsčiaus pareigūną, kuris turėjo gerų pažinčių vietos valdžioje (Rėza 2014, 224). Kai 1773 m. Ruigys pagrasino lazda piemeniui Trakaičiui, jei jis dar ten pasirodys su kaimo gyvuliais, „piemuo iš baimės tai nutylėjo, nes susidūrė su pareigūnu, kurį vadina griežtu ponu“ (Donelaitis 2022b, 209).

Pono šykštumą ir godumą poetas nutapo sodriomis spalvomis. Amtmoną „Metuose“ supa vien vagys, kurių vienas yra mistinės prigimties, nes jį lanko per kaminą:

---

[25] „Piktasis amtmonas bene bus Tolminkiemio amtmonas Ruigys, su kuriuo poeto santykiai buvo labai įtempti“ (Passargė 2002, 79). Klebono santykiai su šiuo amtmonu buvo sudėtingi per visą jo tarnystės laikotarpį. 1776 m. rugsėjo 12 d. skunde Rytų Prūsijos vyriausybei Karaliaučiuje dėl nesąžiningos žemės separacijos jis rašė, kad ir toliau jam „gresia kasdien būti amtmono persekiojamam ir varginamam sulaikant bei užmušinėjant gyvulius, kaip man per 33-us metus, deja, yra atsitikę daugybę kartų – apie tai galėtų būti pateikta liūdnų pavyzdžių. Tad kas gi su manimi nutiktų dabar, kai pagal amtmono projektą būčiau atiduotas visiškai jo savivalei ir žiaurumui?“ (Donelaitis 2022b, 279).

[26] „Šitas žmogus be sąžinės, <...> šitas išgama, šitas dukart pragaro ir velnio vaikas“, – taip 1778 m. asmeninėse pastabose Ruigį apibūdino Tolminkiemio klebonas (Donelaitis 1977, 453).

Sako, kad jo pons daugsyk didei nusigandęs
Irgi drebėdams prieš gaidžius iš patalo šoka.
Nės prieš gaidgystę vis jam bilduks pasirodo
Ir jo skrynę su skarbais į kaminą velka (Donelaitis 2015, 201).

Antgamtinė būtybė neįveikiama „mušimu per ausį“ ar lazdomis, todėl šis „bedievis sąžinę praradęs amtmonas“ (Donelaitis 2022a, 63), kaip kartą Ruigį apibūdino poetas, su ja stengiasi kovoti malda:

Todėl jis kasryts, kad jau vėl užteka saulė,
Klūpodams kaip tikras nars pas atdarą skrynę,
Už išlaikymą skarbų Tėvemūs pasiskaito (Donelaitis 2015, 201).

Jo šykštumą atspindi ir aukos vargšams. Paaukojęs nedidelę auką vargdieniui jis dar ilgai iš apmaudo negali užmigti:

Nės to amtsroto šykštumas buvo be soties,
Ir kad kartais jis vargdieniui duodavo grašį,
Tai tuo tris naktis dėl to miegot negalėjo (Donelaitis 2015, 201).

Žiaurusis amtmonas yra priešingybė anam būrų apverktam gerajam amtsrotui, kurio prototipas tikriausiai buvo Valdaukadėlio palivarko, esančio Tolminkiemio parapijos ribose, amtmonas Francas Bolcas (Frantz Boltz). „Šaunus vyras ir religijos draugas“, – apie jį atsiliepė Donelaitis. Su juo kunigas susipažino 1759 m. ir laikė jį pavyzdžiu kitiems amtmonams (Donelaitis 1977, 589).

Kasdienis gyvenimas „Metuose“ sukasi tarp būrų, jų dorybių ir nuodėmių bei kaimo santykio su dvaru. Tarpininkas tarp baudžiauninkų bei dvaro buvo išmintingasis šaltyšius Pričkus, kurį poetas sutrumpintai dažnai vadina *šulcu*. Jis – pagrindinis poemos veikėjas. Tai kaimo seniūnas, tiesiogiai atsakingas dvarui už lažo vykdymą, duoklės rinkimą ir vadovavimą kaimo gyvenimui (Rėza 2014, 222).

Būrai čia skirstomi į „viežlybuosius“ ir „nenaudėlius“ arba „smirdus“. Poemoje aukštinamas dievobaimingumas, artimojo meilė, kantrybė, nusižeminimas, santūrumas, dosnumas. Joje smerkiamas tingėjimas, šykštumas, žiaurumas, bedievystė, išdidumas, pavydas, keikimasis, apsirijimas, peštynės.

Poemoje būrai šoka, geria, mušasi. Apsismūgiavimai ir peštynės čia kasdienybė. Šaltyšius su botagu tinginiui būrui per „strėngalį drožia“, tėvas neklaužadai sūnui su kurpaliu „per rambią nugarą“ tvoja, tėvai išgėrę pešasi tarpusavyje, „kad plaukų visur išplėštų sukasi pluoštai“, šulmistras mokiniui „per subinę drožia“, amtmonas „nesvietiškai supykęs muša per ausį“ ir net šaltyšių būrų akivaizdoje „per nugarą skalbia“. Dočys išmuša laukan „bobas“, o Plaučiūnas „pačią su

glūpais vaikais kone numušė smirdas“. Kaip sakė Tecneris, „noriausiai jie muša visus, kol pasirodo kas nors iš ponų ir grąžina rimtį“ (Tecneris 2002c, 125).

Pamaldžiajam Selmui su krikščioniškais pamokymais čia tikrai yra ką veikti. Tuos, kurie *linksmai nusipešt į karčemą bėga*, jis įspėja:

> *Ak jūs neprieteliai, jūs išpjudyti bedieviai!*
> *Ar nesibijotės, kad jus pekla prasivėrus,*
> *Taip šventas dienas atšvenčiant, tuo pražudytų?* (Donelaitis 2015, 165).

Nors veiksmas vyksta parapijoje, vaizduojamas kaimas nėra bažnytkaimis. Poemoje paminėti kunigai, tačiau nėra vietos kunigo, kuris bartų negatyvius personažus už jų viešas nuodėmes. Kaime nėra bažnyčios, kurios varpininkas skambintų varpus, kai Durakui šaudant į varnas užsidegė daržinės. „Metuose“ minimas šulmistras (mokytojas), tačiau nepanašu, kad jis būtų ėjęs precentoriaus pareigas, kurios buvo privalomos bažnytkaimio mokykloje. Nors jis vedė giesmę – „Jis giedodams šiam per daug nemandagiai rėkia, / O kitam tas pats kaip reikia rėkti nemoka“ (Donelaitis 2015, 167), tačiau tikriausia tai darė vienoje iš kaimo mokyklų, nes giedojimo pamokos tada buvo privaloma edukacinės programos dalis. Mokytojas, kaip ir kunigas, čia vaizduojami daugiskaitine forma, neminint konkrečių vardų. Vienaskaitine forma jie paminėti tik kartą[27]. Bažnyčia ir mokykla stovi kažkur atokiau už kaimo ribų.

„Metų“ kaimas – tai ne kuris nors konkretus iš keturių dešimčių Tolminkiemio parapijos kaimų, o apskritai lietuviškas parapijos kaimas, kokį Donelaitis regėjo savo akimis, bendraudamas su lietuvininkais parapijiečiais. Besikalbančių kaimiečių lūpomis, o kartais epinio pasakojimo stiliumi jis parodo savų lietuvių baudžiauninkų bendruomenės gyvenimą ir veiklą, triūsą ir pasilinksminimus, tradicijas ir papročius. XX a. donelaitikos tyrinėtojo Hermanno Buddensiego nuomone, tai pasaulietinėje Europos literatūroje vienintelis kūrinys, kuriame tokiomis sodriomis spalvomis vaizduojamas menkai civilizacijos paliestas XVIII amžiaus lietuviškas kaimas. Tokį tikrovišką paveikslą itin vertino Adomas Mickevičius. Poemos kaimas paliko dviprasmišką įspūdį Maironiui. Savo kūryba Donelaitis „sau užpelnė nevystančią garbę, – teigė jis, – tačiau noru nuteplioti gyvą anos gadynės lietuvį, jo gyvenimą, būdą, papročius ir pačią kalbą“ per daug palinko į realizmą, apsilenkė su estetiška pajauta, nes „ne nuo būrų jam mokyties estetiškos uoslės“ (Maironis 1992, 577). Tokio kaimo gyvenimas galėjo kiek šokiruoti ir vokiečių skaitytoją, todėl versdami „Metus“ į vokiečių kalbą Rėza,

[27] „Štai tuo pro vartus rėdytą parvežė porą, / Ant kurios švents vyskupas pas dievstalį šventą / Vinčiavodams kaip reik žegnonę buvo padėjęs“ (Donelaitis 2015, 119). Vyskupu čia vadinamas aukštesnio rango kunigas. Šiuo vardu lietuvininkai vadindavo vyriausiąjį kunigą, superintendentą arba generalinį superintendentą.

Neselmanas (Nesselmann) ir Pasargė (Passarge) kūrinį kiek sušvelnino (Buddensiegas 2002, 206).

Išvados

Religiniai motyvai ir pasaulėžiūra Donelaičio kūriniuose skatina į poetą žvelgti kaip į kunigą, labiau pažinti jo ganytojišką veiklą ir Tolminkiemio parapijos gyvenimą.

1743 m. įšventintas į kunigus, Donelaitis pradėjo tarnybą Tolminkiemio parapijoje. Iki Didžiojo maro buvusi grynai lietuviška parapija tuo metu jau buvo dvitautė. Ją sudarė apie 3 000 narių, iš kurių trečdalis buvo lietuvininkai. Kolonizacijos metu į šį liuteronišką kraštą atsikėlus nemažai reformatų iš Šveicarijos ir Vokietijos kalvinistinių regionų, konfesiniu požiūriu vietovė nustojo būti homogeniška. XIX a. antrojoje pusėje Tolminkiemio parapijoje lietuvininkų skaičius sparčiai mažėjo. Mišrios santuokos tarp lietuvių ir vokiečių ryškiai prisidėjo prie etninio sąmoningumo silpnėjimo, tačiau pagrindine nutautėjimo priežastimi tapo 1820 m. pradėta konfirmantų katechizacija vokiečių kalba. Jaunoji karta ėmė save identifikuoti vokiečiais. 1828 m. nebeliko lietuvių konfirmantų, o 1856 m. buvo nutrauktos pamaldos lietuvių kalba.

Donelaičio pastangomis Tolminkiemyje buvo įgyvendinta svarbių statybos projektų: 1756 m. buvo pastatyta bažnyčia, 1760 m. atstatyta sudegusi mokykla, 1747 ir 1764 m. rekonstruota klebonija, 1764 m. pastatyti našlių namai. Statybos darbai liudija jį buvus gerą parapijos administratorių.

Liturgija ir kitos apeigos Tolminkiemio bažnyčioje lietuviams buvo laikomos pagal 1730 ir 1775 m. agendas, vokiečiams – pagal 1741 m. agendą. Liturginiam gyvenimui reikšmingas buvo ir 1734 m. karaliaus sankcionuotas reglamentas dėl bažnyčių ir mokyklų reikalų. Donelaičiui atvykus į Tolminkiemį, parapija giedojo iš Berento 1732 m. giesmyno, paskui iš Šimelpenigio 1750 m. giesmyno ir vėlesnių giesmių knygos laidų.

Donelaitis buvo pietistinio nusistatymo kunigas, itin vertinęs maldingą gyvenimo būdą. Pietizmo dvasią jis perėmė mokydamasis Karaliaučiaus Katedros mokykloje ir Teologijos fakultete, kuriame dominavo šių pažiūrų profesūra.

Paskutinius šešerius Donelaičio gyvenimo metus ypač apsunkino Tolminkiemio dvaro ir kaimo žemės atskyrimo byla. 1775 m. separacijos komisijos sprendimu amtmonui turėjo atitekti geriausia ariama žemė bei pievos ir bendroji kaimo ganykla. Donelaitis nesutiko su tokia parapijai ir kaimui žalinga separacija ir reikalavo bylą sustabdyti. Gumbinės karo ir domenų rūmai bei Įsruties teismo rūmai rėmė amtmoną, o klebono prašymus ignoravo. Bylą sustabdyti Donelaičiui pavyko tik tuomet, kai jis kreipėsi į karalių per Rytų Prūsijos vyriausybę Karaliaučiuje. 1780 m. monarchas nurodė bylą peržiūrėti, tačiau palankus karaliaus

sprendimas Tolminkiemį pasiekė tik po Donelaičio mirties. Bažnyčiai, kaimui ir dvarui priimtina žemės separacija buvo įgyvendinta tik 1793 m.

Donelaičio įpėdinio Frydricho Danieliaus Vermkės nuomonė apie jį buvo palanki, tačiau 1789 m. Tolminkiemio klebonu tapęs Kristijonas Benediktas Lovinas apie jį atsiliepė ypač kritiškai. Lovino teiginiai, esą Donelaitis nesirūpino nei parapijos ūkio reikalais, nei savo šeimyna, nesiskundė dėl bažnyčios žemių sumažinimo, yra nepagrįsti.

„Metų“ aplinka – Donelaičio parapijos lietuviškas kaimas. Mažai tikėtina, kad poetas, kuris pats nemėgo keliauti ir bendravo tik su gretimų parapijų kunigais, būtų aprašęs kurios kitos, o ne savo parapijos būrų gyvenimą.

Literatūra

Agenda 1755 – *Agenda tattai esti Surábimas Pagraudinnimû ir Maldû, Lietuwôs Baźnyćiosa skaitomû nůg Kunnigû ßwentus sawo Urėdo Darbus pilnawojanćiujû* (1755). Karaláućiuje: Hartung.

Beckher 1769 – Wilhelm Heinrich Beckher. *Preußische Kirchenregistratur, oder: Kurzer Auszug Königlich-Preußischer Edicten und Verordnungen* ... Zweyte, um die Hälfte vermehrte Auflage: Königsberg und Leipzig: Zeise und Hartung.

Beheim-Schwarzbach 1879 – Max Beheim-Schwarzbach. *Friedrich Wilhelm's I. Colonisationswerk in Lithauen, vornehmlich die Salzburger Colonie*. Königsberg: Hartung.

Buddensieg 1966 – Hermann Buddensieg. Kristijonas Donelaitis. Leben und Werk in seiner Zeit. In *Kristijonas Donelaitis. Die Jahreszeiten*. Nachdichtung von Hermann Buddensieg (S. 121–156). München: Fink.

Buddensiegas 2002 – Hermannas Buddensiegas. Kristijono Donelaičio gyvenimas ir veikalas laiko fone. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 178–216). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Đawádnas 1730 – *Dawádnas Pamokinnimas kaipo wissi, Lietuwoje, po Maloningiáuso Prusû Karalum essantieji Kunningai, kaip Diewo Tarnai tur elgtis, noredami ßwentą Klebonû Urėdą wiernay ißpildit*. Karaláuczuje.

Die Geschichte 1992 – *Die Geschichte der Evangelischen Kirche der Union,* Band 1. Die Anfänge der Union unter landesherrlichem Kirchenregiment (1817–1850). Herausgegeben von J. F. Gerhard Goeters und Rudolf Mau. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.

Donalies 1993 – Kurt Donalies. Stammtafeln Donelaitis-Donalitius-Donalies. *Altpreußische Geschlechterkunde. Familienarhiv*. Hamburg: Verein für Familien-forschung im Ost- und Westpreussen e. V. *15*, 3–62.

Donalies 2002 – Kurt Donalies. Donelaitis ir Tolminkiemis. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 217–220). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Donelaitis 1977 – Kristijonas Donelaitis. *Raštai*. Vilnius: Vaga.

Donelaitis 2015 – Kristijonas Donelaitis. *Raštai*. I tomas. *Metai. Dokumentinis ir kritinis leidimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Donelaitis 2019 – Kristijonas Donelaitis. *Raštai*. II tomas. *Poetiniai tekstai. „Metų“ eilutės ir žodžių junginiai, „Metų“ fragmentas, Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą, pasakėčios, eilėraščiai, kiti eiliavimai. Dokumentiniai ir kritiniai leidimai, vertimai*. Sudarė Mikas Vaicekauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Donelaitis 2022a – Kristijonas Donelaitis. *Raštai*. III tomas. *Egodokumentiniai tekstai. Vertimai. Laiškai ir laiškų fragmentai. Visokios patikimos žinios mano įpėdiniui. Gromata vieno gaspadoriaus*

būrams apie ganyklų perdalijimo naudą. Dokumentiniai ir kritiniai leidimai, vertimai. Sudarė Mikas Vaicekauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Donelaitis 2022b – Kristijonas Donelaitis. *Raštai*. IV tomas. *Tarnybiniai raštai ir dokumentai. Dokumentiniai leidimai ir vertimai*. Sudarė, dokumentinius tekstus parengė, iš vokiečių kalbos vertė ir įvadą parašė Vaidas Seferis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Endzinas 1965 – Arnoldas Endzinas. Tolminkiemio parapija XVIII amžiuje. In *Literatūra ir kalba,* VII. *Kristijonas Donelaitis. Pranešimai. Straipsniai. Archyvinė medžiaga* (p. 135–154). Vilnius: Vaga.

Freyberg 1898 – Hugo Freyberg. *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Tollmingkehmen*. Stalluponen: Klutke.

Freybergas 2002 – Hugo Freybergas. Tolminkiemio vietovė. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 156–177). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Gervais 1796 – Bernhard Conrad Ludwig von Gervais. *Notizen von Preußen, mit besonderer Rücksicht auf die Provinz Littauen*. Königsberg: Hartung.

Gineitis 1957 – Leonas Gineitis. Lietuvių literatūros vystymasis Rytų Prūsijoje. In *Lietuvių literatūros istorija,* I. *Feodalizmo epocha* (p. 211–250). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Glemža 2016 – Liudas Glemža. Rusijos imperijos kariuomenės žygis pro Kauną 1757 m. *Kauno istorijos metraštis, 16*, 7–32.

Harnoch 1890 – Gustav Agathon Harnoch. *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreussen*. Nipkow: Neidenburg.

Hasenkamp 1866 – Xaver von Hasenkamp. *Ostpreussen unter dem Doppelaar. Historische Skizze der russischen Invasion in den Tagen des siebenjährigen Krieges*. Königsberg: Th. Theile.

Hubatsch 1968a – Walther Hubatsch. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Bd. I. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Hubatsch 1968b – Walther Hubatsch. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Bd. III. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Jagomastas 1932 – [Enzys Jagomastas]. *Prusų Lietuwa ir jos suwokietinimas*. Tilžė: Lituania.

Juška 1997 – Albertas Juška. *Mažosios Lietuvos bažnyčia*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Kurzgefaßte 1834 – *Kurzgefaßte Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreuszen angestellten Predigern als Fortsetzung der Arnoldtschen Presbyterologie auf Veranstaltung des Königlichen Consistoriums herausgegeben von Dr. Ludwig Rhesa*. Königsberg: Paschke.

Kušneris 1979 – Pavelas Kušneris (Knyševas). *Pietryčių Pabaltijo etninė praeitis*. Istorinė etninės teritorijos studija. Vertė Aleksandras Tenisovas. Chicago: Lietuvių miškininkų sąjunga.

Maironis 1992 – Maironis. *Raštai*. T. III. Parengė I. Slavinskaitė. Vilnius: Vaga.

Matulevičius 1989 – Algirdas Matulevičius. *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje. Lietuvių tautinė padėtis*. Vilnius: Mokslas.

Matulevičius 2003 – Algirdas Matulevičius. Kolonizacija. In *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. II tomas (p. 258–263). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Mažvydas 1993 – Martynas Mažvydas. *Katekizmas ir kiti raštai*. Vilnius: Baltos lankos.

Milkus 1990 – Kristijonas Gotlybas Milkus. Pilkainis. Vilnius: Vaga.

Moeller 1968 – Friedewald Moeller. *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*. Band 1. *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*. Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins.

Ostermejeris 1996 – Gotfrydas Ostermejeris. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Pagérintos 1930 – *Pagérintos giesmjû-knygos*. Klaipėda: Lituanija.

Passarge 1894 – Louis Passarge. *Christian Donalitius' Littauische Dichtungen*. Übersetzt und erläutert von L. Passarge. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Passargė 2002 – L. Passargė. Iš K. Donelaičio kūrinių komentarų. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 152–155). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Petkūnas 2012 – Darius Petkūnas. *Rytų Prūsijos liuteronų liturginė tradicija ir lietuviškoji jos raiška Reformacijos ir Donelaičio laikų agendose*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Rėza 2014 – Martynas Liudvikas Rėza. *Raštai*. IV tomas. Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Rhesa 1834 – Martin Ludwig Rhesa. *Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den evangelischen Kirchen in Ostpreussen angestellten Predigern: auf Veranstaltung des Königlichen Consistoriums*. Königsberg.

Schleicher 1865 – August Schleicher. *Christian Donaleitis Litauische Dichtungen*. Erste vollstandige Ausgabe mit Glossar. St. Petersburg: Eggers u. Comp.

Schleicheris 2002 – Augustas Schleicheris. Papildomos archyvinės žinios. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 43–48). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tecneris 2002a – Francas Oskaras Tecneris. Donelaitis ir Tolminkiemis. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 94–109). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tecneris 2002b – Francas Oskaras Tecneris. Iš Tolminkiemio prisiminimų. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 152–155). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tecneris 2002c – Francas Oskaras Tecneris. Kristijonas Donelaitis ir jo laikas. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 122–129). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tecneris 2002d – Francas Oskaras Tecneris. Kristijonas Donelaitis ir Tolminkiemio mokykla. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 110–121). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tecneris 2002e – Francas Oskaras Tecneris. Kristijonas Donelaitis iš Lazdynėlių. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 130–140). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tecneris 2002f – Francas Oskaras Tecneris. Žmogus ir poetas. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis (p. 141–152). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tetzner 1896a – Franz Oskar Tetzner. Die Tolminkemischen Kirchenbauakten aus der Zeit des Christian Donalitius. *Altpreussische Monatsschrift, 33*, 190–201.

Tetzner 1896b – Franz Oskar Tetzner. Donalitius und Tolminkemen. *Zeitschrift für Kulturgeschichte, 33*, 18–35, 291–309.

Tetzner 1897a – Franz Oskar Tetzner. Christian Donalitius. *Altpreussische Monatsschritt, 34*, 277–331.

Tetzner 1897b – Franz Oskar Tetzner. Christian Donalitius und seine Zeit. *Nord und Süd* [Breslau], *80*, 242–255.

Tetzner 1897c – Franz Oskar Tetzner. Christian Donalitius und die Tolminkemische Schule. *Pädagogische Blätter für Lehrerbildung und Lehrerbildungsanstalten, 26*, 434–443.

Tetzner 1903a – Franz Oskar Tetzner. Christian Donalitius von Lasdinehlen. *Der Roland. Zeitschrift für Brandenburgisch-Preussische und Niederdeutsche Heimatkunde, 15*, 189–193.

Tetzner 1903b – Franz Oskar Tetzner. Christian Donalitius von Lasdinehlen. *Der Roland. Zeitschrift für Brandenburgisch-Preussische und Niederdeutsche Heimatkunde, 16*, 201–204.

Tetzner 1914 – Franz Oskar Tetzner. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreußischen Dichters Christian Donalitius. *Altpreußischen Monatsschrift, 51*, 171–270.

Tetzner 1917 – Franz Oskar Tetzner. Tolminkemer Erinnerungstage. *Das neue Litauen* [Berlin], *6*, 22.

Darius Petkūnas

KRISTIJONAS DONELAITIS AND THE PARISH OF TOLMINKIEMIS FROM THE PERSPECTIVE OF A LUTHERAN PASTOR

Summary

The religious motifs and world-view in his poetry prompt us to take a deeper look at Kristijonas Donelaitis as a pastor, and to learn more about the life of the parish of Tolminkiemis under his ministry.

Donelaitis began his ministry at Tolminkiemis in 1743, after being ordained as a pastor that same year. Before the Great Plague, this purely Lithuanian parish was already bi-national, and consisted of approximately 3,000 people, a third of whom were Lithuanians. In the first half of the 19th century, the number of Lithuanians in the parish rapidly declined. Intermarriages between Lithuanians and Germans clearly contributed to the weakening of their national consciousness, but the main reason for the loss of national identity was the catechisation of confirmands in German. It started in 1820, and encouraged the younger generation to identify as Germans. By 1828 there were no more Lithuanian confirmands, and in 1856 services in the Lithuanian language were discontinued.

Due to the efforts of Donelaitis, important construction projects were carried out in the parish of Tolminkiemis. In 1756 a new church was built, in 1760 the burnt-down school was rebuilt, in 1747 and 1764 the parsonage was reconstructed, and in 1764 a house for widows was built. The construction work testifies to his abilities as a parish administrator.

Divine services and other liturgical rites in the church at Tolminkiemis were carried out in accordance with the provisions of the 1730 and 1775 Lithuanian agendas, and the 1741 German agenda. The Regulation on Church and School Matters, sanctioned by the king in 1734, provided additional directives for liturgical life. At the beginning of Donelaitis' pastoral ministry, the congregation sang from Johann Behrent's 1732 hymnal, and from 1750 onwards from Adam Friedrich Schimmelpfennig's hymn book, and its later editions.

Donelaitis adhered to Pietist views, and valued highly the pious way of life. He became an adherent of Pietism during his years at the cathedral school in Königsberg and his studies at the Faculty of Theology where Pietist professors predominated.

The last six years of Donelaitis' life were especially affected by the partition of land between the Tolminkiemis estate on one hand and the parish and village

residents on the other. In 1775, according to the decision of the land separation commission, Amtmann Theophil Ruhig was to receive the best cultivated land, meadows and common pasture. Donelaitis could not agree to such an unjust partition, and demanded that the case be halted. The War and Domain Chamber at Gumbinnen, and the Court of Justice at Insterburg, supported the amtmann, and ignored the pastor's complaints. Donelaitis was able to stop the case only when he appealed to the king. In 1780, the monarch ordered a review of the case, but the king's favourable decision reached Tolminkiemis four weeks after Donelaitis' death. A mutually acceptable division of land was carried out in 1793.

Donelaitis' successor at Tolminkiemis, Friedrich Daniel Wermcke, had a favourable opinion of him, but Christian Benedict Lovin, who became parish pastor in 1789, was particularly critical of his duties. Lovin's claims that Donelaitis did not look after the economy of the parish or of his own family, and that he did not complain about the reduction of parish lands, are poorly substantiated.

The village of the Vyžlaukis administrative unit, where the action of *Metai* takes place, is a Lithuanian village in the Tolminkiemis parish. It is unlikely that the poet, who himself did not like travelling and dealt only with the clergy in neighbouring parishes, would have described the life of Lithuanian peasants in any parish other than his own.